

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том LIII, 2

1959

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET D'HISTOIRE

Tome LIII, 2

1959

Ст. асист. ЕЛЕНА КИРОВА

ГАБРОВСКАТА УЧИЛИЩНА БИБЛИОТЕКА
В ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО
(1835—1865)

ELENA KIROVA

DIE ERSTE BULGARISCHE SCHULBIBLIOTHECK
VON GABROVO IN DEM ZEITALTER DES RENAISSANCE
(1835—1865)

УВОД

Днес са известни всички по-важни събития, свързани с възникването и с развоя на първото българско училище, открито в Габрово през 1835 г. Малцина обаче знаят, че в Габровското училище била уредена и библиотека, която обслужвала с книги не само учители и ученици, но и жителите на града.

Един от най-достоверните източници за историята на Габровското училище е книгата на Петко Славейков „Габровското училище и неговите първи попечители“, Цариград, 1866. Написана по време, когато вече били налице резултатите от огромната общественоразноползна дейност на училището, тази книга предлага изобилен изворен материал по въпросите за уредбата и материалната му издръжка. Задачата на Петко Славейков да изтъкне в нея значението на Габровското училище за „възтържествуването на българското учение в България“ е изпълнена блестящо. С изобилен документален материал е изтъкната ролята на училището, възпитаниците на което станали едни от първите учители в новооткритите училища. Добре е подчертана и помощта, която Габровското училище оказало на изоставащите по отношение на просветата селища, изразена главно в изпращането на книги.

При такова изобилие на документален материал и подробно изложение на главните моменти от дейността на Габровското училище учудва ни, че общественикът и писателят Петко Славейков не е дал макар и кратък очерк за училищната библиотека: кога е била основана, колко тома книги и списания притежавала и каква категория читатели се ползували от нея. Сигурно Славейков не би допуснал такъв важен пропуск в книгата си, ако би разполагал с материали и за училищната библиотека. Но изглежда, че освен двата каталога — на училищната библиотека и на личната Априлова библиотека, той не притежавал нищо друго. Затова Петко Славейков се задоволил да публикува списъците на двете библиотеки, като предоставил на читателите сами да съдят по тях за големината и богатството на Габровската училищна библиотека.

От същата епоха сведения за библиотеката дават още Константин Фотинов, известният руски славист Виктор Григорович и завещанието на Априлов.

В 1846 г. Константин Фотинов пише за Габровската библиотека: „Таква книгохранилница надам се да има в Габровското училище, кое милостиво око често прегледува.“¹

¹ Любословие, II ч., 19 юли 1846, стр. 108—110.

В 1844 г. Виктор Григорович предприел пътешествие из Европейска Турция. В продължение на 11 месеца той посетил Атонския полуостров, части от Македония, Тракия и Мизия. Преминавайки през Габрово, Григорович се заинтересувал и от уредбата на училището. Изглежда, че училищната библиотека му направила впечатление, защото се отзовава за нея така: „При училище находится значительное книгохранилище, богатое пособиями не только для учеников, но и для учителей.“¹

В § 27 от завещанието на Априлов между другото се казва: „По между прочие те работи г. г. душеприказчики грижат ся да направят в Габрово книгохранилище (библиотека), на която основанието (темелът) съществува. От първото начало, като поемат да управляват, прилагат старание да я уголемят.“²

В литературата от по-ново време Петър Цончев, ползувайки се от сведението на Виктор Григорович, съобщава, че „при Габровското училище още през 1844 г. е имало добра библиотека за ученици и учители“³.

Сравнително повече данни за Габровската училищна библиотека дава Ц. Цветанов в прегледа си за библиотеките през епохата на Българското възрождане.⁴

Като се позовава на В. Григорович и на двата списъка в книгата на Петко Славейков, на половин страница Цветанов изказва предположение, че библиотеката при Габровското класно училище била „една от първите училищни библиотеки“, която притежавала над 3000 т. книги. Към нея след 1848 г. била присъединена и библиотеката на Априлов. Последната се състояла от 1152 т. на български, руски и други езици.⁵ Цветанов смята, че публикуваните от Славейков списъци на книгите в двете библиотеки били „първите наши печатни каталози“.

Това е всичко, което е известно днес за библиотеката на Габровското училище. Можем ли да приемем тези осъдени данни за достатъчни и да се задоволим само с тях?

Като имаме предвид, че въпросът за ролята на библиотеките и библиотечното четиво в епохата на Възраждането е осветлен непълно, и то само за читалищните библиотеки, едно изследване на Габровската училищна библиотека би представлявало принос не само за историята на Габровското училище, но и за историята на българската култура и образование.

Габровското училище постави начало на българското светско образование. То подготви края на килийното обучение, подрони силата на

¹ В. Григорович, Очерк путешествия по Европейской Турции, 2 изд., М., 1877, стр. 145; първото издание от 1848 г.

² П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 35.

³ П. Цончев, Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания, С., 1929, стр. 27.

⁴ Ц. Цветанов и Е. Кирова, Общо библиотекознание, С., 1956, стр. 59.

⁵ Посочените от Цветанов цифри за големината на Априловата библиотека и разпределението на книгите ѝ по езици, както ще имаме възможност по-нататък да покажем не отговарят по брой на книгите в списъка на Петко Славейков.

гърцизма в страната ни и по тоя начин укрепил основите на българската национална култура. В 1875 г. то се превърна в първа българска гимназия. Развитието му е сполучлива илюстрация на развитието на българското образование и на духовния напредък на народа ни. Несъмнено в библиотеката му като негова съставна част се отразили идеалите и теженията на Възраждането. Затова еднакво интересно е както за историка на българското учебно дело, така и за изследователите на българската литературна и културна история да разполагат с повече сведения за библиотеката на първото българско светско училище.

Не по-малко значение би имало изследването на Габровската училищна библиотека и за родната библиотечна наука, в която разделът за историята на българските библиотеки е почти неразработен.

Тези съображения са достатъчни, за да оправдаят специално проучване на Габровската училищна библиотека в епохата на Възраждането не само от историческо, но и от библиотековедско гледище. Такава именно задача си поставя и настоящата работа.

Поради липсата на публикувани извори с оглед да се привлече необходимият материал наложи се издирванията да се направят изключително в хранилицата на архиви от Възраждането, на първо място в Българския исторически архив на Народната библиотека „В. Коларов“. Тук се съхраняват сравнително голям брой отчетни училищни документи, между които и за габровските училища. Повечето от тях са училищни касови книги, известни под наименованието „кондики“. В тях са записани приходите и разходите на габровските училища за периода 1831—1864 г. От всичко осем кондики пет са училищни касови книги, а именно:

1. Неподвързан тефтер с надпис „Кесията на парите“ за периода 1832—1862 г. Състои се от 16 непагинирани листа. Към нея се числят и две връзки подшити сини листове, разграфени с червен молив. Размери: 40×26 см, I вр. — 30×24 см, II вр. — 30×24 см. Инв. № II А 2045.

2. Касова книга на габровските училища за периода 1844—1848 г. Тефтер, състоящ се от 16 непагинирани листа. Изписани са 7 л. и половин страница. Размери: 40×24,5 см. Инв. № II А 2047.

3. Касова книга за приходи-разходите на габровските училища за периода 1850—1859 г. Състои се от три отделно подшити връзки листове. Размери: I вр. — 40×25,5 см, II вр. — 35×22 см, III вр. — 36×23 см. Инв. № II А 2048.

4. Касова книга на габровските училища за периода 1848—1850 г. Размери: 40×25 см. Инв. № II А 2049.

5. „Счет училищни от начало и напълнян от 1831 лето до 1862 г. декемвр. 31-ви. За сичките габровски училища масрафите и шалованията на учителите.“ Състои се от 24 подшити непагинирани листа. Размери: 28×22 см. Инв. № II А 2050.

Особено ценен изворен материал съдържат следните три документа:

1. Връзка от 4 листа, гдето били записвани всички книги, които получило в дар Габровското училище за периода 1833—1864 г. Размери: 34×21 см. Инв. № II А 2056.

2. Кондика, която служила за вписване на парични и други видове дарения за Габровското училище. Съобразно с изискванията за отчетните документи кондиката е номерирана, прошнурована и подпечатана с печатите на Габровското училище, на Априлов и на Палаузов; печатът на училището е с година 1832. Тя представлява тефтер с доста похабена подвързия, с гръб от кожа. На лицевата корица е поставен етикет с надпис „Приношения“. Етикетът е залепен на голямо сърце от бяла хартия, на което личи надписът „Габровско училище“. Изписани са само пет страници и половина. 36×23 см. Инв. № II А 7792.

3. Третият документ е свързан пряко с работата на библиотеката. Това е тефтер с малко похабена подвързия, с кожен гръб. На лицевата му корица е поставен надпис „Библиотека“. Състои се от 136 страници, прошнуровани и подпечатани на последната страница с личния печат на Априлов. Заверен е с подписите на Априлов и Палаузов и следният текст: „На тази книга са сто тридесет и шест страници, тоест шейсет и осем листа. № 68. Одеса, 1 Маѝа 1840“. 35×22,5 см. Инв. № II А 7773.

Към изворните материали за историята на Габровската училищна библиотека трябва да бъде причислена и споменатата по-горе книга на Петко Славейков „Габровското училище и неговите първи попечители“. Публикуваните в нея списъци на книгите на училищната и на Априловата библиотека съдържат суров и необработен, но все пак много ценен материал за съдържанието на библиотечния фонд.

Направените издирвания в посочените архивни документи дават възможност да се установят редица факти от историята на библиотеката: кога била основана, кому се пада главната заслуга за това, колко и какви книги притежавала и т. н.

По вид библиотеката на Габровското училище трябва да бъде причислена към категорията на училищните библиотеки.

В съвременната библиотечна практика училищната библиотека се е обособила със следните най-съществени белези:

1. Тя обслужва с литература учениците и учителите в училището, гдето е уредена. Затова я причисляваме към библиотеките от затворен тип.

2. Независимо от това, дали се ръководи от щатен библиотекар, или не, пряка отговорност за състоянието ѝ носи директорът на училището.

3. Материалната ѝ издръжка се осигурява чрез бюджета на училището.

Всичко това показва, че съществуването на една училищна библиотека е в тясна зависимост от училището, към което е уредена. Нещо повече, от многогодишния опит е установено, че състоянието на библиотеката най-често отговаря на състоянието на училището. Обикновено добре уредените училища притежават и добре уредени библиотеки,

Тази зависимост между училище и библиотека е характерна и за училищните библиотеки през епохата на Възраждането. Затова, преди да пристъпим към разглеждане на основните моменти от развитието на Габровската училищна библиотека, налага се да се спрем накратко на състоянието и уредбата на Габровското училище.

ОРГАНИЗАЦИЯ И УРЕДБА НА ГАБРОВСКОТО УЧИЛИЩЕ

По времето, когато било основано Габровското училище, Габрово вече бил цветущо балканско селище. Поради по-хладния климат и по липса на равнинни площи земеделието тук не могло да стане основен поминък на населението. В замяна на това изобилието на водна енергия, на дървен материал, на планински пасища и пр. предлагало условия за развитие на различни занаяти, от които по-късно възникнали някои от важните отрасли на родната промишленост. Развитието на занаятите вървяло в четири посоки при наличието на суровини: желязо, дърво, кожа и вълна. Габровци се занимавали с железарство, чаръкчийство, пушкарство, казанджийство, кожухарство, табаклък, папукчийство, абаджийство, терзийство, копринарство, джелепчийство, сапунджийство, бояджийство и др.¹

Упражняващите един занаят лица се обединявали в еснафски организации, които играели важна роля в стопанския и културния живот на Габрово. Сдружените занаятчици станали най-здравият елемент в борбата за просвета и политическа свобода. Те отделяли значителни суми от касите на еснафските си организации за издръжката на училищата в града.

Ведно със занаятчийското съсловие в Габрово възникнало и съсловие на търговците.² То се зародило във връзка с необходимостта да се намери пазар за произвежданата от занаятчиите стока. Процесът, при който от пласьора-производител и кърджията постепенно се диференцирал уседналият търговец, е обяснен добре от д-р Петър Цончев в цитираната книга. По същия път се развило и съсловие на габровските търговци. През втората половина на XVIII в. те поддържали търговски връзки с Турция, Румъния, Русия и Австро-Унгария, а след 40-те години на XIX в. и с Франция, Германия и Англия.³ Търговският обмен на Габрово с чужбина ставал по суша и море. За Турция стоките се пращали от Габрово през Балкана, Стара Загора, Одрин—Цариград, а по море: Габрово, Варна или Бургас—Цариград. Пътят на стоките за Румъния минавал през Никопол, Свищов и Русе, а за Русия—през Свищов или Русе—Букурещ—Москва. От 1834 г. нататък Одеса станала новият търговски център на Русия с Близкия Изток и поради това тук се заселили много български търговци от Габрово, между

¹ П. Цончев, Из стопанското минало на Габрово, С., 1929, стр. 77.

² Пак там, стр. 386—387.

³ Пак там, стр. 393.

другите и основателите на Габровското училище Васил Априлов и Николай Палаузов.

Поради естеството на работата си търговците били принудени да следят постоянно нуждите на вътрешния и външния пазар и да се интересуват от състоянието на страната или на селищата, с които търгували. От честите пътувания търговците се връщали с богати впечатления за стопанския и културния напредък на другите народи. Запознавайки се между другото и с учебната система на отделни страни, духовните интереси на българските търговци се разширявали. У тях пламвало желанието да сторят нещо за просветата на своето родно място. От средата на българските търговци произхождат много от радетелите на българската просвета, като Априлов и Палаузов, С. Д. Тошкович и Н. М. Тошков, Чомакови, Евлогий и Христо Георгиеви, Петър Берон, Иван Денкоглу.

Икономическият подем в Габрово създал благоприятни условия и за повдигане нивото на културния му живот. Габровското население чувствувало силна нужда от светски, практически знания и затова посрещнало с въодушевление идеята на Априлов да се основе модерно българско училище. За отношението на габровци към построяването на българско училище Априлов пише следното: „Еще с по-голям възторг ся прие нашето предложение в само Габрово: всичките му жители, а особено кметовете или чорбаджиите изявиха готовност да вземат участие в нашата работа и да съдействуват със своя сила.“¹

При участието на габровското население и с подкрепата на живеещите в Букурещ търговци от Габрово братя Мустакови и Бакалоглу на 21 март 1833 г. били положени основите на новото училище. Откриването му станало през януари 1834 г. Обаче занятията в него се водели по старата килийна метода, тъй като още нямало подготвен учител за взаимното обучение. Липсвали и учебници на български език. Едва след като изпратеният в Букурещ да се подготви за новото обучение Неофит Рилски се завърнал в Габрово, той започнал преподаването по взаимоучителен ред през януари 1835 г. За периода, през който Неофит Рилски учителствувал в Габрово, Петко Славейков пише: „Две години и 4 месеца учителствува отец Неофит в Габрово, но и в това малкото време принесе той голяма полза както на Габрово, тъй и на околните градове и села. При отварянето на Габровското училище от отца Неофита из много места млади и способни българчета ся стекоха да ся учат при него, които изпосля са разотидоха по местата си, занеха учителски длъжности и разпространиха българското чтение чрез взаимоучителният способ, който имаше очевидно преимущество над келийното преподаване.“²

Неофит Рилски преподавал на около 80 души ученици четене, писане, аритметика, география, история, свещена история и гръцки.

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 6.

² Пак там, стр. 13.

В 1852 г. в училището за пръв път се въвело и изучаването на турски език. В края на 1857 и първата половина на 1858 г. просветната дейност на Габровското училище достигнала пълен разцвет. По това време броят на учителите нараснал на 5: Цвятко Недев, Неофит Георгиев, Никифор Попконстантинов, Христодул Костович, Тодор Бурмов — „всички способни, всички достойни и въодушевени с ревност за успехът на младите“¹. С идването на Тодор Бурмов в 1857 г. в мъжкото училище бил въведен 9-годишен план на обучение, а за девическото училище — 6-годишен. От тази година нататък учебното дело в Габрово се развивало така, както мечтаел Априлов да види мъжкото училище още в първите години от основаването му. Според новия учебен план кръгът на изучаваните дисциплини се разширил значително. Въведени били нови предмети, с които училището постепенно се доближавало до гимназиален курс на обучение, за да стане в 1875 г. първата българска гимназия.

Според учебния план от 1858 г. в Габровското мъжко класно училище се изучавали следните предмети: година първа по взаимоучителната метода: четене на таблиците, краснопис и начална аритметика; година втора: продължение на начална аритметика, кратка свещена история, кратък катехизис, краснопис. В следващите години се преподавали: алгебра до втора степен, основи на геометрията и планиметрията, физическа, математическа и гражданска география, всеобща и църковна история, естествена история, търговско ръководство, логика и реторика, физика. Изучавали се следните езици: български, турски, черковно-славянски, гръцки, френски и немски.

За ученици в Габровското училище се приемали деца, навършили 7 години. До края на учението обикновено те ставали на 12 — 13 години. В едно писмо до Габровската община от 10 март 1847 г. Априлов се безпокои, че в училището нямало по-възрастни ученици, годни за по-високо учение. Той пише: „... децата, като станат 12 — 13 г., не сидат веки и затова момчетата сичките са слаби и не за голям учител... Но защото потребно е школата да се усили и да получи силни ученици, трябва да изнамерите някое средство (колай) да се подканят момчетата да се учат поне (барем) до 20-годишен възраст...“² От писмото на Априлов не бива да се прави обаче извод, че в Габровското училище нямало и по-възрастни ученици. С течение на времето, когато курсът станал 9-годишен, в училището вече имало и ученици по на 15 — 16 и повече години.

Що се отнася до броя на учителите се в Габровското училище, Петко Славейков посочва следните данни: при откриването на училището учениците били едва 70, между които от други селища повече от 20. В 1837 г. учениците станали 80, в 1839 — 100 във взаимното и 120 в по-горното, а в 1842 г. — 220 във взаимното и около 100 в по-гор-

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 40.

² Пак там, стр. 31.

ното. От тази година числото на учениците се увеличавало все повече, така че при отварянето на махленските училища всички ученици в габровските училища наброявали над 700.¹

Основаното от Априлов и Палаузов училище се ръководело от две места — от попечителите в Одеса и от членовете на Габровската училищна община. До това двойно управление се стигнало поради следните причини: Априлов и Палаузов били считани за директори на училището. Но тъй като те живеели постоянно в Одеса и нямали възможност да ръководят училището непосредствено и отблизо, предложили на Габровската община тя да се заеме с ръководството на училището. В писмото си от 16 август 1833 г. те препоръчали всички жители на града да изберат „общо и единомислено“ трима епитропи, които да се грижат само за училището — да събират суми за издръжката му и да държат сметка за всички направени разходи.²

Предложенията им били приети и Габровската община фактически поела грижата за ръководството и издръжката на училището. Разпореждала се с получените от частни лица и от еснафските организации суми за училището. По-късно, когато се увеличил броят на училищата в града, с цел да се ръководят по-добре училищните работи Габровската община излъчила училищна община, състояща се от десет души. Те избрали от своя страна трима епитропи, които били задължени да се грижат в продължение на една година за училищата, да следят за техните приходи и разходи, както и за успеха на учениците.

Така за пръв път в историята на българското образователно дело възникнал новият тип общинско-светско безплатно училище. Той изместил постепенно частнокилийните училища. Също за пръв път в историята на българското образователно дело се създаде и училищна община, членовете на която започнали да се наричат училищни настоятели. Те се грижели за сградата на училището, за издирването на учители и за заплащането на труда им. Следели за правилното водене на занятията и посещенията на учениците.

Добрите резултати от дейността на училищното настоятелство в Габрово били оценени правилно и от общините в другите селища и в скоро време навсякъде в страната започнали да избират училищни настоятели. По такъв начин възникнала институцията на училищното настоятелство още в епохата на Възраждането. Тя просъществувала чак до наши дни.

В задълженията на училищните настоятели влизала и грижата за набавянето на учебници и учебни пособия, включително и поддържането на училищната библиотека.

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 82.

² Пак там, стр. 9.

ОСНОВАВАНЕ НА ГАБРОВСКАТА УЧИЛИЩНА БИБЛИОТЕКА

Начало на библиотеката към Габровското училище било поставено ведно с неговото основаване. До 1840 г. главно от дарения Габровското училище вече разполагало с някаква сбирка от книги и учебни помагала. Но поради малкия им брой нямаме основание да обявим тази сбирка за истинска библиотека. Тя се развила като библиотека близо пет години след откриването на училището.

Първите данни, по които съдим, че в Габровското училище се поставило начало на някаква книгосбирка, са от 1836 г. Намираме ги в кондиката за подаряваните на училището книги през периода 1833—1864 г. и в кондиката за приношенията. В началото на първата кондика е поместен следният текст: „Тук назначавам колко книги е прияло Габровското училище из Одеса от покойните наши соотечественици Николая С. Палаузова и Василия Априлова и от други разни родолюбиви членовеци в дар, които следуват от 1833 до 1864 л.“

В тази кондика за 1836 г. е направена следната бележка: „Из Одеса В. Априлов и Николай С. Палаузов испроводиха сфера земна, 6. кар. географически и река времен.“¹

Същият факт е отбелязан и във втората кондика, на стр. 2, под дата 4 декември 1836 г.: „От Одеса от Н. Палаузова и В. Априлова, дето пратиха в школата от школска сума шест карти географически, един глобус или сфера земная стана все това грошове 750.“

И от двете бележки се вижда, че още на следната година от откриването на училището за нуждите на преподаването от Одеса започнали да изпращат учебни помагала и някои книги. Вероятно това били и първите постъпления за училищната библиотека, която води началото си именно от доставените за учебни цели книги и пособия.

В следващите години малката сбирка от книги и помагала продължила да расте главно от дарения. Така в кондиката за подарените книги под дата 23 април 1838 г. е отбелязано: „Из Одеса от същите прияхми 76 Всеобщи истор. от Анастаса Кипиловскаго и 8 христоитии от Райна Поповича. От архимандрита Анатолия Зографски 1 щампа 12 члена символи вери.“ На 18 ноември 1839 г. в училището били получени „Из Одеса 50 порт. Иоана Шишмана и 4 грам. слав. Виноградови“.

Още повече подробности по развитието на сбирката от книги и учебни помагала получаваме от кондиката за приношенията. На стр. 3 към 1838 г. в нея намираме следните бележки:

„От Одеса от школска сума две книги О характере песен Задушайских славян по 13 гр. . . . 26.

От Одеса от школска сума пет книжки О зародише болгарской литературы по 3 гр. . . . 15 гр.

¹ „Река времен. Сочин. Фридериком, СПб., 1818“ — така е записана в каталога на библиотеката.

От Одеса от школка сума Каталог церковнам книгам 1... 5 гр.“

Както се вижда, някои от книгите били изпращани в повече екземпляри, например Историята на Кипиловски — в 76 екз., Христостията на Райно Попович — в 8 екз., ликът на Иван Шишман — в 50 екз. По това съдим, че те били предназначени за учебни цели. Липсват данни, как постъпвало училището с книгите, изпращани в по-голям брой екземпляри. Но вероятно при всички случаи за училищната библиотека бил отделян поне по един екземпляр.

Още в 1838 г. училищните епитропи имали сериозно намерение да уредят към училището библиотека. Изглежда, че по това време училището притежавало вече доста книги и се налагало да се помисли за подреждането и съхраняването им. Това личи от една бележка в кондиката за приношенията. На страница 4 към 1838 г. са записани имената на всички, които „харизали“ някаква сума „за направа на долапите, в които ще стои Библиотеката школка“. Измежду имената на дарителите срещаме духовници: духовник Кирил ватопец, духовник Йеремия рилец, учители, епитропи, занаятчий: Калист Л. учителю, Стоян Добре епитропо, Димо Йончев семерджи, Никодим Петко табак и др.— всичко 26 души. Събраната сума възлизала на 184,40 гр. Фактът, че тези пари били събрани от толкова души, показва, че идеята за уреждането на училищна библиотека била твърде популярна сред населението в Габрово.

Приведените факти показват, че към 1839 г. Габровското училище вече притежавало някаква сбирка от печатни произведения. Вероятно това било известно на Априлов и Палаузов. Те одобрявали нейното създаване и в 1840 г. изпратили от Одеса 66 книги дар за нея. Заглавията им били записани в специален тефтер, който станал и инвентарна книга на библиотеката. На първата му страница в една сравнително кратка бележка, подписана от Априлов и Палаузов, са изложени схващанията на Априлов за ролята и значението на библиотеката:

„Тази книга съдържава книгите школки на разни язици, които се приносят в дар и купуват ся, за да составят Библиотека обща. Сякой любородец може да дойде да чите, която му ся ще, но никому не е позволено да земе някои книга у себе си да я чите, нито на епитропи, нито [на] кметове. Общий закон е от Библиотеката да не излязва.“

Според Априлов уредената към Габровското училище библиотека трябвало да стане „обща“, т. е. достъпна за всеки „любородец“. А това означава, че от затворена библиотека с чисто служебни задачи тя придобивала нови, много по-широки обществени функции на общо-достъпна безплатна библиотека.

Единственото ограничение — да не се изнасят книги вън от библиотеката, било поставено от Априлов и Палаузов не случайно. С него те целели опазването на библиотечните книги. В страната книгите били малко, а от чужбина се доставяли трудно. Затова се налагало да се вземат мерки за съхраняването на библиотечното имущество и запазва-

нето му от разпиляване. Поставяйки това ограничение, Априлов и Палаузов уместно обръщат внимание, че то е в сила и за лицата, които управлявали училището — епитропи и кметове, никой не бивало да се ползува от привилегии.

Със забраната да се изнасят книги от библиотеката Априлов и Палаузов вероятно имали предвид и още едно обстоятелство: когато книгите се използват на място, много повече читатели имат възможност да ги прочетат. В първите години от основаването на библиотеката книгите били малко. Можем да си представим какво би останало от тях, ако би било позволено да се изнасят вън от училищната сграда

Превръщането на Габровската библиотека от затворена училищна в обществена безплатна библиотека е факт от голямо значение на само за нейната история, но и за всички училищни библиотеки преди Освобождението. Подобно на тази първа българска училищна библиотека и по-късно откритите училищни библиотеки се превърнали в обществени, достъпни за всички жители на дадено селище. Априлов имал предвид острия глад за книги в цялата страна. Той преценил, че не било правилно да се държи затворена една сбирка от книги, за да се използва изключително от учителите и учениците на училището, в което била уредена. Наистина взаимната метода давала възможност да се обучават много голям брой ученици — 200—300, и следователно само сред учениците и учителите библиотеката имала вече достатъчно читатели. Но при положение, че всички останали жители на селището се нуждаели от четиво, грижата за повишаване културата на населеното място налагала книжовното богатство на училищната библиотека да се направи достъпно за всички.

Идеята на Априлов била споделяна и от други просветни дейци и книжовници. Заслужава да се спрем на гледището на К. Фотинов, което се покрива напълно с гледището на Априлов. В статията си „Обзорение за вишереченое“¹, след като дава определение на понятието „библиотека“², Фотинов изказва съжалението си, че българските училища не били снабдени с „книгохранилници“. Според Фотинов „таквия книгохранилници називат се общенародни, защото секий може от тях да зима книги за прочитане и пак да ги отдава така, каквото ги взел. . .“

Ще се съгласим, че набелязаните от Априлов правила за работата и организацията на Габровската училищна библиотека били изпратени навреме. Те станали в действителност нейният пръв правилник или, както тогава било прието да се нарича, нейният канон.

В този правилник Априлов и Палаузов обявили, че в Габровското училище ще бъде съставена „библиотека обща“. На тефтера-каталог, в който били записани подарените от тях книги, както вече отбеля-

¹ Любословие, II, число 19, юлий 1846, стр. 109.

² „Книгохранилница се казува оноза место, гдето нареждат книги и чуват ги за секога да се намеруват, като потребе нещо от тех да пригледат.“

захме при описанието на кондиката, бил поставен също надпис „Библиотека“. Следователно, ако се ръководим само от тези факти, ще трябва да приемем, че в 1840 г. Габровското училище вече имало библиотека.

Можем ли обаче да се задоволим само с тях? Имаме ли наистина право да обявяваме малката книгосбирка на училището за библиотека? Наистина съществуването на всяка библиотека се обуславя най-напред от наличието на някакъв фонд от книги. За библиотека обаче можем да говорим едва когато този фонд е обработен и подреден така, че да се използва от известен кръг читатели. Подредждането и използването на фонда е свързано с необходимостта от подходящо помещение, както и от съответна мебелировка — шкафове или лавици за подредяне на книгите, маси и столове за читателите. Към това трябва да се прибави и нужният справочен апарат от каталози и картотеки, които разкриват на читателите в различен разрез книжовното имущество и ги улесняват при намирането на литературата, която ги интересува.

Най-сетне библиотеката не би могла да съществува без материални средства и без библиотекар, който да се грижи за обработката и подредждането на книгите, както и да обслужва с тях читателите.

Кои от изброените елементи са налице при книгосбирката на Габровското училище?

Наличие на книги

Габровското училище разполагало с известен брой книги и други печатни произведения, които в 1840 г. възлизали на стотина заглавия. Ако се ръководим от днешните нормативи, това количество е недостатъчно, за да бъде открита нова библиотека. Но за годините преди Освобождението, особено в периода, когато отечествената литература правела първите си стъпки, те били достатъчни, за да послужат като начален фонд на библиотека.

Помещение. Мебелировка

Въпреки че нямаме сведения за помещението, в което се пазели училищните книги, със сигурност може да се каже, че била използвана някоя от училищните стаи. Относно мебелировката вече знаем, че още в 1838 г. по инициатива на училищните епитропи били събрани пари за направата на библиотечни шкафове. Сметката за изработването им е записана в „Счет училищни от начало и напълнен от 1831 л. до 1862 декемвр. 31-ви...“ под дата 8 септември, 1840 г.: „За библиотеката що правихме долапи, за дъски, гозден... 152,32 гр.“

Каталози

При тогавашната слабо развита библиотечна техника не може да се очаква, че Габровската училищна библиотека притежавала някаква добре развита система от каталози и картотеки. Но Априлов и Палаузов се погрижили да бъде снабдена с каталог още в първата година от съществуването ѝ. Това бил изпратеният от тях тефтер с над-

пис „Библиотека“. Че този тефтер бил предназначен за библиотечен каталог, се вижда от една бележка в кондиката за подарените на училището книги през периода 1833 — 1864 г. В нея е записано следното: 6 юли 1840: „Из Одеса каталогът за библиотеката и в него написани 66 разни книги, изпроводен с учител Игната Стоянов. . .“

Библиотекар

Сведения за лице, което да е изпълнявало длъжността „библиотекар“ в първите години от основаването на библиотеката, липсват. Но ясно е, че е имало някой, който отговарял за библиотечните книги, давал ги е да се четат и се е грижел за опазването им.

След този бегъл преглед можем вече да твърдим, че от 1840 г. в Габровското училище била уредена библиотека — първата училищна библиотека в страната.

Каква била нейната съдба в следващите години, увеличило ли се е книжовното ѝ имущество, допринесла ли с нещо библиотеката за повдигане културата на габровското население? На тези въпроси бихме могли да отговорим едва след като изследваме количеството и състава на библиотечния фонд, защото известно е, че обликът на всяка библиотека, качеството на работата ѝ, както и кръгът на читателите ѝ се определят на първо място от нейното книжовно имущество. Затова е необходимо да се изследват най-напред пътищата, по които то раствало, а след това да се проучи и съставът му.

БИБЛИОТЕЧЕН ФОНД. КОМПЛЕКТУВАНЕ

Комплектуването на съвременните библиотеки става по няколко начина: чрез покупка, депозит,¹ книгообмен (вътрешен и външен) и на последно място дар.

В миналото обаче и особено в годините преди Освобождението, когато турската държава не проявявала никакви грижи за просветата и образованието на народа, основният начин за комплектуване на библиотечните фондове били даренията. Габровската училищна библиотека не правела изключение. Като първо модерно уредено българско училище Габровското се радвало на съчувствието на много имотни българи в чужбина, които му изпращали често помощи в пари и книги. Най-крупни дарители на книги били Априлов и Палаузов. Като дар за училищната библиотека постъпила и личната библиотека на В. Априлов след неговата смърт. В книгата на Петко Славейков е поместен и един списък² на книгите, изпращани в дар на училището от момента на основаването му до 1865 г. В този списък са отбелязани заглавията и екземплярите на подарените издания, а в някои случаи и имената на дарителите. В 1833 г. Априлов и Палаузов изпратили 10 книги³

¹ Само ограничен брой държавни библиотеки се ползват с правото на безплатен екземпляр от текущата печатна продукция.

² П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 76 — 77.

между които „Българска история“, „Славянска граматика“, „Устав за школите“, „География“, „Катехизис“, „Свещена история“, „Буквар“, едно тяло взаимоучителни таблици и др.¹ В 1835 г. пак те изпратили 535 екз. от „Българска граматика“ на Неофит Рилски и 40 тела взаимоучителни таблици. Сведенията, които Славейков дава за подарените на Габровското училище книги в следващите години (1836—1840), съвпадат напълно с бележките в кондиката за годините 1833—1864. Вероятно той се е ползвал от нея при съставянето на списъка.

По-нататък прави впечатление големият брой екземпляри — 3077 свещени истории и катехизиси, „працани в разни времена и чрез разни лица от одеските попечители“². В 1845 г. Габровското училище получило 63 портрета на Ю. И. Венелин, 31 екз. от съчинението на Априлово „Денница новоболгарского образования“ и 14 екз. от „Български книжици“ на руски език, 618 екз. от същата книга на български език и 40 екз. от „Болгарския грамоты“. В 1850 г. училището получило от „Български книжици“ 900 екз. Други по-крупни дарения били направени в 1851 г. — 100 екз., и в 1852 г. — 145 екз. от „Жизнеописание Ю. И. Венелина“ от новите попечители в Одеса. В 1853 г. Захарий Княжески изпратил на Габровското училище 170 т. книги. Това събитие е записано в кондиката за подарените книги така: 27 март 1853: „Захария Петрович от Иския проводи дар 1 сандък книги разни 84 тома, а части 170.“

Измежду дарителите в списъка на Славейков фигурират още имената на Александър Екзарх, Константин Н. Палаузов и С. Н. Палаузов, д-р Василий Берон и др. В същата кондика направените от тях дарения са записани, както следва:

14 март 1855: „Из Цариград г. Александър Екзарх проводи на Габровското училище в дар цяла библиотека от неговите книги 59 части и 2 тома Лексика на турският язык.“

15 май 1857: „... От директора г. Константин Н. Палаузова 60 части Мирозрения, 3 Критически истории Ю. И. Венелина, 3 Последния часи императора Николая, 1 Християнское чтение.

От г. С. Н. Палаузов: 18 ек. Век бълг. царя Симеона, 1 ек. Ростислав, 1 ек. Славянски елемент.“

1860: „От доктора Василия С. Берона прияхми 10 болгаро-француски грам.“

21 юли 1861: „Из Букурещ от г. Георгя Василопулова (душеизпълнителят на покойнаго п. Г. Враталова) прияхми 45 Болгарски грамматики Хрулева.“

1863: „Из Одеса прияхми 550 св. истор. и краток катих.“

Последният документ, от който получаваме сведения за подарени на Габровското училище книги, е едно писмо на С. И. Стомоняков³ от

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 10, под черта.

² Пак там, стр. 76.

³ БИА на НБВК, инв. № ПА 5822.

Одеса от 30 октомври 1871 г. до училищните настоятели в Габрово. В него Стомоняков съобщава, че изпратил чрез Захарий Княжески в Русе една връзка с книги. От тях „Жизнь животныхъ и птицъ“ — Брема, били определени за училищната библиотека и затова трябвало да ги запишат „на приход“.

Броят на изпратените в дар издания за Габровското училище само в списъка на Петко Славейков възлиза на внушителната цифра 6657 книги и списания и 120 портрета и географски карти.

Какъв процент от този значителен за епохата приток книги влязъл в библиотеката на Габровското училище? Значителна част от изпращаните на училището книги не се задържали, а се раздавали на ученици, на други училища, на църкви и манастири. Ако общината гледала егоистично да развива и укрепва само училищата в Габрово, положително и училищната библиотека щяла да притежава много по-богат фонд от книги. Но такова отношение щяло да бъде в пълен разрез с идеите и общия дух на Българското възрождане. В тази епоха, когато учебното и просветното дело се развивали и ръководели от народа, се наблюдават трогателни прояви на взаимопомощ между отделни градове и села при откриване на училища и библиотеки. Още в 1839 г. Априлов и Палаузов пишат до членовете на Габровската община: Одеса на 1839 година 5 августа: „Както брат помага на брата, така и училище трябва да помага на училище. Нашите соотечественици начнаха да познават и по други места доброто си, а похвални са калоферците, защо са от първите — в Калофер направиха училище . . .“¹

Затова препоръчват да се изпратят от името на Габровското училище 1 екз. — 66 листа, от взаимоучителните таблици.

Ето поради тези причини, съзнавайки, че тяхното училище е сравнително добре уредено, габровските училищни настоятели отделяли с готовност от подаряваните на училището книги за други училища, „сиромашки деца и чловеци родолюбиви“, вместо да ги задържат за училищната библиотека. Много от даренията, които е правило Габровското училище, са отбелязани в кондиката за 1833—1864 г.:

18 юли 1844: „Из Одеса 4 тела цер. книги, да ги раздадохме по габровските церкви.“

10 август 1845: „Из Одеса прияхми 40 граматика за в дар да се раздадат по училищата.“

16 юли 1847: „Из Одеса прияхми 50 мисли на сегашното българ. учение да ся дадат в дар.“

За 1851 г. е отбелязано, че Н. Х. Палаузов изпратил от Одеса 100 екз. „Животоописание“ на Юрий Венелин „да се дават дар по училищата и на чловеци родолюбиви“.

15 май 1857: „Из Одеса от директора Николая Х. Палаузова 40 екз. Нравоучения за децата и други 34 екз. разни книги, 20 екз. евангелията Христакюв, които се раздадох по церквите, 41 тяло церковни книги за девическия манастир в дар.“

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 19.

Към тези бележки трябва да се прибавят и сведенията на Петко Славейков за подарените от Габровското училище книги на пръснатите по всички краища на страната 33 училища. Броят на раздадените от Габровското училище книги в дар само по данни на Петко Славейков възлизал на 682 т.¹

Преглеждайки случаите, при които Габровското училище от своя страна подарявало книги, оставаме с впечатление, че дарения се правели, когато училището разполагало с достатъчен брой екземпляри от едно издание. Не можем да посочим нито един случай, при който училището да е подарило единствения екземпляр от дадена книга. Това ни дава основание да предполагаме, че училищните епитропи били достатъчно предвидливи да отделят от подаряваните на училището книги по няколко екземпляра за неговата библиотека, а когато между подарените книги имало от определено издание само единични екземпляри, те направо били задържани за собствената училищна библиотека. Че така постъпвало Габровското училищно настоятелство с изпращаните на училището книги в дар, личи и от каталога му, който служел и за инвентарна книга. В него са записани абсолютно всички заглавия на книгите, за които споменава Петко Славейков в списъка на даровете. Тук намираме също вписани от № 192 до 281 и подарените от Захарий Княжески книги. Но поради това, че тогава не съществувала практиката при регистриране на даровете да се отбелязва техният произход, не можем да кажем с положителност каква част от библиотечния фонд била получена в дар. Това ни затруднява също да изчислим точния процент на подарените книги. По този въпрос би могло засега да се каже следното:

Общият брой на притежаваните от Габровската училищна библиотека книги по данни от каталозите е възлизал на 2246 т. на училищната библиотека и 1064 т. на личната библиотека на Априлов, или общо 3310 т.² книги и списания. От тях сме сигурни, че постъпили като дар 1064 т. — Априловата библиотека, подарените от Захарий Княжески 170 т. и изпратените от Априлов и Палаузов в 1840 г. 66 т. книги, което прави 1349 т. По-нататък знаем също, че от подарените на училището 6667 т. книги и списания били отделени и за библиотеката, без обаче да можем да определим приблизително каква част от тях се вляла в нейния фонд. Като се вземат предвид тежките условия, при които се изграждало в онези години първото българско светско училище, както и трудностите, с които ежедневно се сблъсквали местните власти при материалната му издръжка, трябва да приемем, че Габровската община не ще да е разполагала с много средства за покупката на нови книги. В отделните кондики намираме сметки за покупката на съвсем незначителен брой книги — само 89 тома. Дори и да приемем, че не всички документи се запазили до наши дни и че купените книги били повече, да увеличим този брой двойно или тройно, това би състав-

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 84—85.

² В този брой не са включени картите и портретите.

лявало едва 7% от целия библиотечен фонд. Следователно всички останали книги били подарени. Ако се основаваме само на сведенията от училищните кондики и ако приемем, че през целия период от основаването на Габровското училище до 1864 г. за библиотеката му били купени само 89 т. книги, или 2,65% от книжовното имущество, у нас още повече се утвърждава убеждението, че фондът на Габровската училищна библиотека се е развивал по пътя на даренията. При формирането му покупката играла съвършено незначителна роля.

А известно е, че тъкмо покупката направлява развитието на фонда в една или в друга желана насока, доставя на библиотеката най-ценните и търсени книги. Без съмнение членовете на габровското училищно настоятелство схващали правилно необходимостта да се купуват за училищната библиотека нови книги и периодични издания. В завещанието си Априлов вменява в дълг на своите душеприказници да се грижат „да направят в Габрово книгохранилище (библиотека), на която основанието (темелът) съществува“. Той ги задължава „от първото начало, като поемат да управляват, да прилагат старание да я уголемят“. Така че, ако става въпрос за съзнателно и правилно отношение към библиотеката, такова не липсвало на членовете на Габровската училищна община. Но оскъдните средства не им позволили да развият библиотеката, така както завещал Априлов. Не може да се каже, че Габровското училище било лишено съвсем от средства. Те обаче били употребявани за други по-важни дела от общонационален характер. Към казаното за даренията от книги, които правела Габровската община на други училища, тук следва да споменем още и за активното участие на Габровското училище в учебното и просветното дело на страната. Така например със средства на училището били издадени следните 10 книги и други печатни произведения: „Взаимноучителни таблици“, първо и второ издание, „Българска граматика“ на Неофит Рилски, „Кратка свещена история“, ликът на Иван Шишман, портретът на Юрий Венелин, „Жизнеописание“ на Юрий Венелин, завещанието на Априлов, Историята на Габровското училище и още две завещания.¹ От заглавията на тези печатани с „иждивението“ на Габровското училище книги се вижда, че Габровската община изразходвала средства за отпечатване не само на учебници и учебни помагала, но и за такива материали, които изиграли добра роля при повдигане националното съзнание на българина, като например портретите на Иван Шишман, на Юрий Венелин, биографията на Юрий Венелин.

Габровското училище помагало със средства или издържало напълно при учението им много български младежи, някои от които после станали видни общественици и просветни дейци: Тодор Бурмов, Добри Чинтулов, Захарий Княжески, Димитър Михайловски, Иван Момчиллов, Сава Филаретов и др.²

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 83—84.

² Пак там, стр. 83

Всичко това обяснява защо Габровската училищна община не можела да отдели много средства да купува за библиотеката книги, вестници и списания.

Все пак нужно е да се спрем по-специално на вида и съдържанието на купуваните за библиотеката книги. Може би ограничените средства карали училищните настоятели да бъдат особено внимателни при купуване на нови книги и станали причина да се изработи специална политика на набавяне. Съществувала ли е в действителност такава политика при покупката на нови книги за Габровската училищна библиотека? На този въпрос може да се отговори едва след като се разгледат самите книги.

Първата бележка за купени книги е от 20 септември 1845 г. Намираме я в кондиката за 1844—1848 г. В нея се казва следното: „Като се варна даскал Христки Павлович от Озонжово принуди ни много, та му копихме от книгите за школата 30 тела по 30 парчета от царствениците¹, синдипи² и от загубеното дете³ за 465.“

В бележката е отразен един от характерните етапи в историята на книгоразпространението в България. В епохата на Възраждането авторите и преводачите на книги били същевременно техни издатели и разпространители. Най-сигурните им купувачи били имотните търговци и занаятчии и училищните общини. Връщайки се от Узунджово, гдето всяка година ставал голям панаир и били излагани и печатни произведения, Христки Павлович тръгнал по училищата с цел да плазира част от книгите, които носил в Узунджово. Изглежда, че в момента Габровската община не разполагала със средства и членовете ѝ не особено охотно се съгласили да купят за училището 90 екз. от трите книги. В сметката е подчертано, че даскал Христки Павлович ги „принудил много“ да направят това.

Нямаме сведения, как употребила общината купените книги. Но положително няколко екземпляра от тях влезли в състава на училищната библиотека. В каталога ѝ намираме и трите книги, при това от „Изгубено дете“ 19 екземпляра, а от „Баснословие Синтипи философа“ 3 екземпляра.

За следващите години попадаме на много сметки за покупката на библиотечни книги.⁴ От така изредените заглавия на купуваните книги

¹ Царственик или история българская, която учи отгде са болгаре произишли, како са кралествовали, како же царствовали и како царство свое погубили и под иго подпаднали . . . У Будиму, 1844, 80 стр.

² Баснословие Синтипи философа весма любопитное от перский на греческий, от греческий же на болгарский язык преведеное от Х. П. д. п. ч. н. н. У Будиму, 1844, 74 стр.

³ Изгубеное дете или приключение весма приятно и полезно на немецкий язык изперва сложено на французкий после преведено, от французкаго же на греческий, а сега от греческаго на болгарский от Х. П. д. п. ч. н. н. У Будиму, 1844, 47 стр.

⁴ В: Счет училищни от начало напъяван от 1831 л. до 1862 г. — май, 1849 „За библиотеката купихме 3 книги“; 14 май 1849: „За библиотеката купихме 4 разни книги“ . . . 37 гр.; 28 септември, същата година: „За библиотеката физика и богословия на бълг. язык“ . . . 38,20.

за библиотеката оставаме с впечатление, че Габровското училищно настоятелство не провеждало никаква специална политика на набавяне, а купувало такива книги, каквито имало в момента на книжния пазар. Но все пак като че ли габровските училищни настоятели се придържали към някаква линия при покупката на книги и ние я откриваме в изключително българските издания. В сравнение с руските книги броят на българските във фонда на библиотеката бил много малък. Търсенето на българските книги по обясними причини било много голямо и затова при оскъдните средства, с които разполагала, училищната община гледала да комплектува библиотеката преди всичко с българска литература. Често пъти обстоятелствата се стичали така, че трудно събираните средства се давали изведнъж за покупката на повече екземпляри от едно или две издания, вместо да се купят със същите пари повече книги. Такъв е случаят с купените от Христати Павлович 90 екземпляра от неговите 3 книги.

Касова книга (инв. № 2049) октомври 1849: „1 физика и 1 богословия“.

Кесията на парите (инв. № ПА 2045) 28 октомври 1849: „За библиотеката 1 физика, 3 богословия на българ. язык . . . 38.“

Касова книга за 1850—1859 (инв. № II А 2048) 8 септември 1853: „Следующите разни български книги за библиотеката: „Опитна числителница“ от Христа Златюв, „Детинско прибавление“ от Е. Васкидовича, 2 екземпляра „Райна княгиня“, „История българска“ от Петра Санунова, „Енцичетете“ от Богоюва, „Чодесинте на Робин синна“, „Младата себерянка“, Разговор францушк.-гречески-български, „Кавкаските пленници“, „Мудрост добраго Рихарда“, „Енциклопедия“ от Антонию Никопит 20 екз., любители, „Отговор на сватите места“, „Несколко мисли“ платиха се за 93.“

9 септември 1854: „Следующите книги на български язык копувам за Библиотеката:

1. Забавник	6
1. Турско-българ. речник	5
1. Телемах	5
1. Наполеон Бонолар	6
1. За холерата	1,10
1. Любовник	2,20
1. Нови българ. песни	1,10
1. Вечен календар от Пенча Рачова	6
1. Опис за прост. 1856 година	2
1. История свя. Гранитск	1,20
1. Огледало отец Аверково	2
1. Календар вечен П. Радюва	8
1. Митарство и послание Богоматере	12

58,20

В същата кондика — май 1856: „3 книги за библиотеката“; 10 юни: „За библиотеката 1 Повест или поучение християнско . . . 15“; 1 Календар сос Севастопол. . . 3; 1 Духовний зрак и хатихумаюн . . . 14.“

На същата дата в Кесията на парите, на л. 6: „За библиотеката зехми 7 български книги . . . 55,20.“

През периода август-декември 1856 г. за библиотеката били купени книги на стойност 23,20. Сметката е записана в Касовата книга за 1850—1859 г., на л. 8, вр. II: „За библиотеката следующите книжки 1 Геновева, Берголда и други сербски за 23 20.“

Последната сметка за купуването на библиотечни книги е от 1859 г. в кондиката Кесията на парите, на л. 1, вр. II: 9 януари 1859: „За библиотеката разни български книги копихме . . . 108,20.“

В заключение на казаното дотук относно основните начини на комплектуване в Габровската училищна библиотека трябва да се подчертае още веднъж, че нейният фонд се развивал главно по линията на даренията. А тъй като даровете се правели в неопределени интервали от време и от различни лица, то и книжното имущество растяло стихийно и без план. В библиотеката се получавали книги, от които тя притежавала достатъчно екземпляри. Често във фонда ѝ попадали съвършено неподходящи произведения за нейния кръг читатели. Много такива заглавия могат да се посочат измежду подарените от Захарий Княжески книги.

Що се отнася до характера и съдържанието на купуваната литература, като съдим по тук-там записаните заглавия на книги, оставаме с впечатление, че габровските училищни настоятели едва ли са влагали инициатива в тази работа — купували това, което се пускало в момента в продажба.

Изобщо съдържанието и големината на Габровската училищна библиотека зависели, от една страна, от случайните дарения на отделни лица, от друга — от твърде ограничените възможности на книжния пазар.

СЪСТАВ НА ФОНДА

Но за нас представлява много по-голям интерес да установим не само начините, по които бил комплектуван фондът на първата българска училищна библиотека, но и как се разпределяли книгите му по езици и по отрасли на знанието. Изследването ще даде възможност да се направят изводи за характера и качеството на литературата, която била четена от нашите съотечественици в епохата на Възраждането. При това необходимо е да се направи анализ както на основаната през 1840 г. библиотеката към училището, така и на личната библиотека на Априлов, която била изпратена в Габрово в 1857 г. Преди да разгледаме обаче какви книги и периодични издания притежавали тези две библиотеки, нужно е най-напред да изясним как съществували техните фондове — като обща книгосбирка или като отделни самостоятелни сбирки.

Петко Славейков публикува каталога на Априловата библиотека с една добавка в скоби: „Библиотеката на В. Е. Априлова. (Поместена в библиотеката на Габровското училище).“ Тази именно добавка може да бъде тълкувана по два начина: първо, че библиотеката на Априлов била „поместена“, т. е. че книгите ѝ били присъединени към книгите на училищната библиотека и смесени с тях. Обаче в книгата на Славейков библиотеката на Априлов е представена с отделен каталог. Ако книгите ѝ били действително присъединени към фонда на училищната библиотека, би следвало цялото книжовно имущество да бъде представено с общ каталог, евентуално с бележката, че в този каталог са включени и книгите на Априлов. А щом това не е направено,

не следва ли да приемем второто предположение, че членовете на Габровската община съзнателно пожелали библиотеката на Априлов да запази своя облик в памет на големия родолюбец. При такова осветление на въпроса изразът на Славейков „поместена в библиотеката на Габровското училище“ може да значи, че Априловата библиотека се помещавала заедно с библиотеката на училището и фактически се числяла към нейното книжовно имущество. Изтъкнатите съображения ни карат да приемем, че личната библиотека на Априлов се съхранявала в библиотеката на Габровското училище като самостоятелна книгосбирка в същия вид, в който я е притежавал самият Априлов.

Независимо от това, дали двете библиотеки били слети, или представлявали самостоятелни книгосбирки, намираме за по-правилно да ги разгледаме като отделни фондове, тъй както били комплектувани в продължение на дълги години.

Състав на фонда на училищната библиотека

Имуществото на училищната библиотека е отразено в нейните два каталога: 1. от 1840 г., поместен в изпратената от Априлов и Палаузов кондика с надпис „Библиотека“, и 2. в публикувания от Петко Славейков списък на книгите на училищната библиотека. От направената съпоставка между двата каталога се установи, че по съдържание те се покриват в 90%. Затова, въпреки че вторият не е датиран, смятаме, че и в двата е записано цялото имущество на библиотеката от нейното основаване до 1865 г.¹

В каталога от 1840 г. са записани 363² регистрационни единици — книги, списания и карти, а във втория — 353 книги, списания, карти и портрети. От двата каталога по-пълнен е първият. Както ще видим по-нататък, той вероятно представлявал инвентарната книга на училищната библиотека и поради това в него е отразено по-пълно състоянието на фонда. Двадесет и седем заглавия на книги, записани в него, липсват в публикувания от Петко Славейков каталог, докато пък в него намираме 19 заглавия, които не са записани в първия, или общо 46 книги се срещат само в по един от каталозите.

В кондиката за подарените на училището книги през периода 1833—1864 г. намираме една бележка, в която се посочва точно същото количество библиотечни книги, каквото е регистрирано в първия каталог. Но тъй като този факт е записан под дата 6 юли 1840 г. и има основание да се приеме, че още в 1840 г. Габровската училищна библиотека притежавала 360 книги, налага се да се спрем по-подробно на тая бележка. Тя гласи:

¹ Книгата на Петко Славейков, в която е публикуван вторият каталог, е издадена в 1866 г. и следователно в каталога са отразени всички книги, които притежавала Габровската библиотека до 1865 г. вкл.

² В него са записани 3 заглавия с повтарящи се номера и затова бройката на регистрираните единици възлиза на 360.

6 юли 1840: „Из Одеса каталогът за библиотеката и в него написани 66 разци книги, испроводени с учител Игната Стоянов и той колкото книги имаше прияхме ги, досега умножи са библиотеката 360 екзем. освен 4 сандъка Априловата библиотека, коя остана на уч. Теодорова рака.“

За кой период от съществуването на Габровската библиотека се отнасят сведенията във втората част на текста? Може ли те да се свържат с 6 юли 1840 г., към която дата са записани в кондиката?

Това предположение трябва да се отхвърли категорично: във втората част на бележката се говори за едно събитие, станало много по-късно след 1840 г. — завещаването на Априловата библиотека на Габровското училище. Това събитие е записано в същата кондика под дата 21 октомври 1857 г. така: „Прияхми 4 сандъка сос уч. Теодора Бурмова, кои содържават Априловата библиотека вкупе сос каталогът им от толко и толко части.“ Явно е: както не бива да смятаме, че Априловата библиотека била присъединена към училищната библиотека в 1840 г., така не може да се смята, че в 1840 г. тя притежавала 360 книги. Недопустимо е в една и съща бележка да се свързват и поставят на равна плоскост две събития от съвсем отдалечени по време периоди.

Освен това за каталога се казва в бележката, че в него били записани не 360, а само 66 „разни книги“. И най-сетне пак в каталога намираме регистрирани издания, излезли много по-късно след 1840 г., например от 1849, 1851, 1855, 1857 г. и т. н. Ясно е вече, че отбелязаното в кондиката количество на библиотечните книги — 360 екземпляра, трябва да се отнесе към по-късно време.

Как тогава да си обясним наличието на сведения за събития, станали много по-късно, с интервал от около 17 — 18 години, към началния период от основаването на библиотеката — 6 юли 1840 г.? Този факт може да се обясни само с желанието на лицето, което водело сметка за нарастването на библиотечните книги да даде непосредствено след сведенията за основаването на библиотеката и данни за увеличаването на нейното книжовно богатство. С прибавеното изречение „Досега умножи се библиотеката 360 екз. освен 4 сандъка Априловата библиотека...“ се получавала вече пълна представа за състоянието на училищната библиотека. Но изглежда, че изразът „досега“, свързан с датата 6 юли 1840 г., още по това време можел да заблуди неосведомените лица и за да се избягнат недоразумения, между редовете, точно над израза „досега“, е записано „1863“, което ще рече, че досега, в 1863 г., библиотеката нараснала на 360 екземпляра. Кой е направил това допълнение? Най-вероятно е това да е сторил учителят Цвятко Недев, за когото Петко Славейков казва в предговора на книгата си,¹ че успял да запази в продължение на 30 години всички документи, свързани с историята на Габровското училище. Към някои от

¹ П. Р. Славейков, цит. съч., стр. V.

тях, където било нужно, той прибавял и „свои бележки и записки немаловажни“.

След тези разяснения за количеството на книгите, които притежавала Габровската училищна библиотека в заглавия, интересно е да се изследва как се разпределяли те по езици и съдържание.

Разпределение на книгите по езици

Габровската училищна библиотека притежавала книги на различни езици, както следва :

- на руски език: 163;
- на български език: 104;
- на гръцки език: 38;
- на църковнославянски: 12;
- на сръбски език: 10;
- на латински: 6;
- на френски: 5;
- на италиански: 2;
- на немски: 2.

Това разпределение на книгите по езици е в пълно съответствие с общата картина на разпространение на книги в България през Възраждането. Превесът на руската книжнина във фонда на нашата първа училищна библиотека показва, че от момента, когато се поставило началото на българското светско образование, родната култура започнала да се развива под пречумственото влияние на руската книжнина и култура. За да стане руската книга близка и желана за българския читател, голяма заслуга имат и нашите първи обществени библиотеки — училищните. В това отношение библиотеката на Габровското училище изиграла ролята на пионер.

Наличието пък на само 38 книги на гръцки език във фонда на Габровската библиотека говори красноречиво за победата на руското влияние над гръцкото в културния живот на страната и за настъпването отрезвяване сред българската буржоазия. При това трябва да се има предвид, че значителна част от тези 38 книги на гръцки език са помагала и граматика, необходими при изучаването на гръцки език в училището, например: „Грамматика грецка Вардалаха“, „Грамматика Терпситея гръцка“, „Метода взаимного обучения гръцка, 1830“ и др.

На второ място след руските книги идват книгите на български език — 104 заглавия. От направените изчисления във основа на Аналитичния репертоар на българската възрожденска книжнина¹ се оказва, че тези 104 заглавия представляват едва 13,63% от издадените 763 български книги през периода 1835—1865 г. Как може да се обясни този неголям процент на българската книжнина във фонда на Габровската училищна библиотека ?

¹ Мачън Стоянов, Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания, 1806—1878, т. I, под ред. на проф. Ал. Бурмов, С., 1957.

Причините трябва на първо място да се търсят в произхода на книжните постъпления в библиотеката. Както се установи, повече от 90% от библиотечното имущество се състояло от дарения, които били изпращани от лица, живеещи вън от пределите на страната — главно в Русия. От друга страна, видяхме, че Габровската община не разполагала с достатъчно средства, за да купува за библиотеката по-голям брой нови български книги. Поради тези причини фондът на библиотеката се комплектувал повече с руски книги, отколкото с български.

Няколко думи и за вида на печатните произведения, които влизали в състава на библиотечния фонд.

Габровската училищна библиотека притежавала не само книги и периодични издания. Като училищна библиотека нейната първа задача била да служи за база при обучението, да подпомага с литература и учебни пособия работата на учителите. Поради това към нейния фонд били зачислени и всички учебни пособия и помагала, необходими при учебния процес, като карти, атласи, портрети, глобуси, например: Карта Европы 18-го века Исмаилова, Атлас света, Карта Болгарии, Тракии и Македонии, Портрети Ю. Венелина, Портрети Априлова, Земний глобус и др.

Вероятно библиотеката съхранявала и училищните архиви, както и стари ръкописи, защото в каталога ѝ срещаме записи от рода на: Тейфтер малък и голям — 2, Стара черковна кожана ръкопис.

За нас обаче е по-интересно да видим как се разпределяли по съдържание записаните в каталога книги.

Разпределение на книгите по отрасли на знанието

При този вид анализ на библиотечния фонд се наложи да класираме книгите по съдържание, тъй като структурата и на двата каталога е такава, че не дава възможност само по тях да се направят необходимите проучвания. Получи се следната картина на състоянието на библиотечния фонд:

1. Църковна и религиозна литература — 67 заглавия.
2. Езикознание — 58 заглавия.
3. История и етнография — 44 заглавия.
4. Педагогия, включително всички общообразователни учебници — 27 заглавия.
5. География — 19 заглавия.
6. Политика и обществен живот — 17 заглавия.
7. Естествени науки и математика — 17 заглавия.
8. Философия. Етика — 14 заглавия.
9. Агрономически науки — 11 заглавия.
10. Медицина — 6 заглавия.
11. Художествена литература — 42 заглавия, от които само детска художествена литература — 4 заглавия.
12. Справочници, сборници със смесено съдържание, предимно календари — 15 заглавия.

Случаен ли е този състав на библиотеката?

Когато била основана Габровската библиотека, движението за българско светско образование придобило масов характер. Народът ни набирал сили да отхвърли духовната зависимост, в която го държала гръцката патриаршия. Подета била борбата за българска независима църква, която станала един от двигателите на Българското възрождане. Като се има предвид ролята на църквата в борбата на народа ни за национално самоопределение, лесно обяснимо е защо в Габровската училищна библиотека най-добре била представена религиозната литература. От направения анализ на този вид литература се установи, че доста голяма част от спадащите в тази група книги са учебници. В учебната програма на Габровското училище влизали такива предмети като: „Кратка свещена история“, „Обща и църковна история“ и „Кратък катихизис“. На тях отговарят книгите: „Катихизис“ на Неофит Хилендарски, издаден в Белград, 1835 г.; „Катихизис“ от Неофита архимандрита хилендарца родом же котлянца“, преводът на Найден Геров „Начала на християнското учение или кратка свещена история и кратък катихизис. Преведени от руският на българският език . . . и печатана иждивением Габровскаго училища. Одеса, 1843“, „Съкратена свещена история или примери от старите свети мъже, които са поживели във вестия и новия завет. Извадени и списани за полза на младораслите юноши от Никола К. Гранчарскаго, еленчанина, Цариград, 1851“, няколко свещени истории на гръцки език и една на сръбски.

Друга категория книги, които спадат към религиозната литература, са различните книги, които били употребявани при богослужението: библии, евангелия, тълкувания на евангелия, беседи и др.: Библия славянска, Новия завет, Толкование евангелий, Толкование на свящ. писание, Воскресное чтение, Страстна седмица, Светлая седмица, Беседи на божественую литургию. Повечето от тях са на руски и гръцки език и явно попаднали случайно във фонда на библиотеката, по пътя на даренията.

Към религиозната литература се отнасят и житията на светци и светици, както и легендите за тях. Този вид литература служела да запълва нуждата от художествено четиво и в еднаква степен може да бъде отнесена и към художествената литература: „Сказание о чудотворной иверской иконе Б. Матери“, „Жизнь и чудеса святого Николая чудотворца“, „Житие свят. Григория и прение с евреина Ервана“, „Житие святого Варвара“, „Зерцало или огледало християнское, което съдържа мисли спасителни и увещания душеполезни и весьма нужни за всякаго християнина . . . Прев. от славянский на бълг. яз. Монах Нафанаил и брат его Захарий Княжеский.“ М., 1844, и др.

След религиозната литература най-добре застъпени са езиковедството, историята и педагогията. И това не е случайно. Новите училища в страната се нуждаели от учебна и педагогическа литература. Поради липса на такава книжнина на български език първоначално в училищата си служели с учебници и учебни помагала на чужди, но популярни в страната езици, като руски, гръцки и сръбски. Това се отразило и на

състава на началния библиотечен фонд. В каталога на Габровската библиотека са записани учебници, педагогическа и научна литература по езиковедски и исторически въпроси на руски, гръцки и сръбски език: „Краткая метода взаимного обучения“ на руски, „Разсуждение от употреблении глобусов“, „Политическо землеописание. 1832“ на сръбски, „Описание способа взаимного обучения. 1820“ на руски, „Всеобщая история для детей Шлецера . 1829“, „Калиграфия гръцка. 1836“ и др.

Постепенно обаче за нуждите на българските училища били съставяни учебници и учебни помагала на български език — преводни или оригинални трудове. Всеки образован българин-патриот се смятал задължен да даде своя дял в изграждането на българското образователно дело. Достатъчно е да споменем тук имената на д-р Петър Бэрон, Неофит Рилски, Христки Павлович, Константин Фотинов, Иван Богоров, чиито учебници или теоретични съчинения укрепиха българското учебно дело. Всички тези автори са представени с трудовете си във фонда на Габровската библиотека. Добре било например, че библиотеката притежавала първата системно написана граматика на българския език от Неофит Рилски — „Болгарска граматика. Сега първо сочинена от Неофита П. П... за употребление на славеноболгарските училища...“, Крагуевац, 1835, в която той се обръща с остри упреци към сънародниците си, заедно не полагали грижи за просветата си.

Библиотеката притежавала и граматиката на Иван Богоров „Първичка българска граматика. Написа Иванчо Андреев. Букурещ, 1844“, с която Богоров нанесъл удар на славянобългарската и църковнославянска школа и доказал, че за основа на литературния език трябва да послужи народният език. Граматиката на Богоров намерила добър прием сред българската общественост и станало нужда да се преиздаде: „Първичка българска словница. Написа И. Андреев. Изваждане второ. Стамбол, 1848“. Габровската библиотека притежавала и второто издание, записано в каталога: „Словница написа Иван Андреев“, 2-о издание, 1848.

В помощ на изучаваните в училището чужди езици: немски, френски, гръцки, турски, италиански, за библиотеката били набавени доста граматика и речници на тези езици: „Словар греко-французко-немски“, „Словар руско-французки и фр.-руски“, „Словар турецко-французки“, „Разговор французко-греческо-болгарский“, „Турски речник“, „Грамматика турецкая“, „Грамматика грецка Вардалаха“, „Немска граматика“, „Разговори италиански и руски“.

Повечето от учебниците с общообразователен характер са буквар и хрестоматии. Те били необходими за обучението в началния курс ръководства за преподаване по взаимноучителната метода на руски език на гръцки език, „Краснописание за болгарските юноши. Букурещ, 1835“, букварите на Василий Н. Ненович „Буквар за децата на славеноболгарският народ... В Будине, 1826“, на Георги Попилиев Бусилин „Бъ-

¹ Не е представена в Аналитичния репертоар на бълг. възрожденска книжнина

гарски буквар . . .“, М., 1844, и „Новий българский буквар“ от К. И. Станчо̀ва.¹

От педагогическата литература заслужава да се спрем на първото произведение на Неофит Бозвели „Славеноболгарское детоводство“. Както се съобщава в заглавието, детоводството било „собрано от различни списатели и сочинено на шест части за шест ученични чини“. Записано е в каталога под заглавие „Енциклопедия Неофита Хилендарца“, 1835. Тази книга била съставена от Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, както пише в предговора към третата част на Детоводството Неофит Бозвели, „за горката нежна юност славен болгарского рода“, за да избавят „от многогодишното мучение, което до нине муче учители и ученици“. Това многогодишно мъчение е липсата на учебници на български език. Книгата на Бозвели и Васкидович представлява наистина енциклопедия, която служила на учителите за основно помагало по всички преподавани предмети: граматика, четене, аритметика, земеописание, свещена история, нравоучение.

Такъв е характерът и на двете книги на Емануил Васкидович, които също са отразени в библиотечния каталог: „Перва понятия за детинско употребление, когато начнът свободно да четът. Приведени от французкий на славено-българский язык от. . . В Белград, 1847“ и „Детинско прибавление или различни нравствени поучения и нравоучителни истории. Собрано от. . . Цариград, 1852“.

Тук спадат още книгите на Тодор Т. Хрулев „Кратко детинско наставление“. Букурещ, 1857, и „Христостия или благонравие присовокупена с историите, на които се помянуват в нея за полза и употребление на болгарското юношество. . .“, превод на Райно Попович. В Будине, 1837. С такава тематика е и преводът на Иван Стоянов „Две советователни слова Плутарха Херонеа о воспитании детей и Исократата Ритора о благонравии юности. . .“, Белград, 1845, както и преводът на Антоний Николит „Учения за децата. Сочинени перво по гречески от Константина Вардалаха, а превел по болгарский. . . Период первый“, Цариград, 1850.

Към теоретичните съчинения по въпросите на българското образование следва да се отнесат съчиненията на Априлов „Денница новоболгарского образования“, Одеса, 1841,² „Дополнение к книге Денница новоболгарского образования“, СПб., 1842, и „Мисли за сегашното българско учение“, Одеса, 1847, които библиотеката притежавала в повече екземпляри.

Преобладаващата част от книгите по история имат също характер на учебници. Само незначителен брой от тях са посветени на специални въпроси. На изучаваната в училище всеобща история отговаряят книгите: „Краткое начертание всеобщей истории“, И. К., 1832, „Всеобщая история для детей Шлецера“, М., 1829, „Кратка всеобща болгарска

¹ Записан в каталога под името на лицето, което дало средства за издаването му.

² В каталога е записана с година на издаване 1848.

история“, преведена от руски от труда на И. Кайданов от А. С. Кипиловски. Доста книги са посветени на историята на българския народ, на историята и обичаите на древните славяни: „История славян. народов Раича“, 1795, „Царственик или история болгарска...“, 1844 — първото печатно издание на Паисиевата „История славяноболгарская“, преработено от Христати Павлович, книгата на Ю. Венелин „История болгар“, Москва, 1849, „Вхождение в историята на българските славяне от 5-я век до 1396-та година“, Москва, 1847, от Захарий Княжески, „Историята на славеноболгарският народ“, Букурещ, 1844 — преведена от сръбски на български от Петър Сапунов.

Покрай тези съчинения библиотеката притежавала и книги върху историята на други народи, както и по отделни исторически въпроси: „Древня египетска история“ от Н. Грънчаров,¹ „Извори за нову сребску историю“, „История на турското царство“, „Война французкая в России 1812“, „Болгарския грамоты“ от В. Априлов и др.

Изобщо историческата литература била застъпена добре във фонда на Габровската училищна библиотека, защото в историческото четиво младата българска интелигенция виждала средство да се повдигне националното чувство у народа и оръжие срещу опасното гръцко влияние.

По-малък е броят на книгите от другите области на знанието: естествени науки, математика, география. И в тези области най-голям е броят на учебниците. Така на изучаваните в Габровското училище алгебра, геометрия и планиметрия съответствуват руските книги: „Руководство к преподаванию аритметики“, „Руководство к арифметикѣ“, ч. II, „Руководство к геометрии“, „Основание алгебри“, „Собрание арифметических задач“ и др.

От литературата на български език библиотеката притежавала аритметиката на Христати Павлович „Арифметика или наука числителна. Разположена на 3 части... За българските деца кратко и весма ясно сочинена...“, Белиград, 1833, „Болгарска аритметика Христодула Костовича, 1845“² и аритметиката на Христо Златезич „Опитна численница. За употребление на тях, които ся учат на най-долните чинове на еленските училища. От Х. Вафа... А нине же първо преведена на българо-славянският език от писателиев ученик...“, 1852.

В Габровското училище се преподавала физическа, математическа и гражданска география. С оглед на това библиотеката била снабдена с преводите на Иван Богоров: „Математическа география. Преведена от руският на новобългарският език. Ч пърза“, Одеса, 1842,³ и „Всеобща география за децата“, преведе от руският език Из. А. Богоев (ч. 1—3), Белград, 1843; на Сава Рачулов Илиев „Стихийни уроци землеописания. С гречески на болгарският език преведени от... в полза уча-

¹ Прев. от руски от Ламефлерн. Вж. М. Стоянов, ц т. съч., № 1476.

² Липсва в Репертоара на бълг. възрожденска книжнина.

³ В каталoга е записана „Математическа география Богоева“, Одеса, 1842.

щимсе българским юношам“, Смирне, 1843¹; на Александър Г. Ободовски „Математическая география“ и „Физическая география“ и др.

Освен две заглавия от областта на физиката: „Значение физических исследований“ и „Извод от физика.“ Ч. първа, Белград, 1849 от Найден Геров, библиотеката не притежавала никакви книги по ботаника, зоология, химия и останалите клонове на естествознанието. В замяна на това, без да било необходимо, разполагала с книги и списания по лесовъдство, подарени на училището от Захарий Княжески: „Лесной журнал“ — годишни и 6-месечни комплекти за годините 1834—1845, „Лесная технология Фелекера“, „Основания лесоводства“, „Разведение леса в селце трудолюбие“, „Лесная математика“ Г. Кенига. Пак измежду подарените от Княжески книги се срещат и няколко заглавия от областта на селското стопанство: „Беседы о сельском хозяйстве Ярослава Линовского“, „Причины неурожаев у крестьян“, Совершен виноделац или наставление за добри вина“ и др.

Почти всички медицински книги, които библиотеката притежавала, са от областта на хигиената: „Правила за съхранение на здравието“, „Гигиена (наука за сохранение на здравието)“, „Слово о пьянстве“, „Описание за холера“, 1849, „Целебна метода Лероа“, „Целебна книга Сергия Ивана“ — последните две на гръцки език.

По-типични от книгите с тематика от политическия и обществения живот са „Хатишериф“², 1839, „Благодетелното продължение Танзимата“ и „Дворянски выборы“, Кишинев, 1843. Тук отнасяме и няколкото търговски ръководства, които библиотеката притежавала вероятно във връзка с изучавания в училището предмет търговско ръководство: „Тръговско ръководство за тръгувание, промишленост, мореплавание и за тръговски делания. . .“, преведено и печатано с иждивението на Хр. Л. Хамамджиев. Превод А. П. Гранитского с няколко прибавления, Цариград, 1858,³ „Инструкция финансова“, „Диплография или как ся дръжат търговски книги“ от Стояна и Христа Д. Караминкови, Цариград, 1850.

Към икономическата литература следва да се отнесат и „Труды импер. волного экономического общества“ за 1844 и 1845, които попаднали в библиотеката очевидно по пътя на даренията.

Философията и етиката са представени в каталога на библиотеката с книги от рода на: „Философическо поучаване“, 1855,⁴ „Нравоучение Мармонтеля“, „Философия Вамвы“, „Должности человека Палеолога“, „Философия Кумы“, „Наставник на животат“, 1812, „Ръководство към нравствената философия от Никифора П. Константинова Мудрон“, 1847, „Разговори за сърдечно и душевно образование. Сочинени на

¹ Записана в каталога „Землеописание на български от Сава Илиевича панагюрца в Смирна 1843“.

² У М. Стоянов „Превод на царският хатишериф“.

³ Списано е в каталога „Тръговско ръководство Хр. Л. Хамамджиев“.

⁴ Вж. Маньо Стоянов, Репертоар на българската възрожденска книжнина, № 3271.

сръбски от... , а преведени на български от Аверкия Петровича...“, Белград, 1847.

Библиотеката не притежавала книги от областта на психологията и логиката, въпреки че логиката била учебен предмет.

И при художествената литература библиотеката притежавала повече преводни, отколкото оригинални работи на български език. Измежду преводните съчинения срещаме работите на немски, френски, английски, гръцки и руски автори, например:

Немски автори: „Велисарий“, драма от К. Х. Траудцен, преведена от Ан. Ст. Кипиловски в 1844¹ и пак в същата година от Зах. Симеонов²; „Многострадална Геновева“ от Лудвиг Тик, превод на П. Тодоров³; „Изгубеното дете“ от Кристоф Шмид, преведена от Христати Павлович в 1844 г.⁴; „Черноносящая госпожя“ от Кристоф Шмид, преведена от Ю. Ненов в 1857 г.⁵

Английски и американски автори: „Чюдосиите на Робенсина Крусо“ от Даниел Дефо, побългарена от Иван Богоров в 1849 г.⁶ и „Робинзон. Скратена приказка за деца“, превод на Й. Груев в 1853 г.⁷; „Мудрост доброго Рихарда“ от Вениамин Франклин, превод на В. Кръстевич⁸ в 1837 г.

Френски автори: „Павел и Виргиния“⁹ и Индийската хижа¹⁰ от Бернарден дьо Сен Пиер, преведени от Ан. Гранитски в 1850 г.; „Галерия от Монтионовски премии“ от Густав Дезесар, превод на С. Радулов в 1857 г.¹¹; „Младата сибирянка от Ксавие дьо Местър“, прев. от Ал. Екзарх в 1851 г.¹² и пак от същия автор „Кавказките пленници“, превод на П. Кисимов в 1851 г.¹³; „Приключенията на Телемаха“ от Франсуа Фенелон, превод на П. Т. Пиперов в 1845 г.¹⁴

Руски автори: „Райна княгиня българска“ от Александър Велтман, преведена от Й. Груев в 1852 г.¹⁵ и от Елена Мутева¹⁶ пак в същата година.

Преводна е и повестта за Синтипа философ — „Баснословие Синтипи философа весма любопитное от перский на греческий, от греческий же на болгарский язык преведеное“ от Христати Павлович. У

¹ Маньо Стоянов, цит. съч., № 4526.

² Пак там, № 6707.

³ Пак там, № 7508.

⁴ Пак там, № 5846.

⁵ Пак там, № 5592.

⁶ Пак там, № 554.

⁷ Пак там, № 1419.

⁸ Пак там, № 4820.

^{9—10} Пак там, № 1342.

¹¹ Пак там, № 6476.

¹² Пак там, № 2616.

¹³ Пак там, № 4542.

¹⁴ Пак там, № 6116.

¹⁵ Пак там, № 1411.

¹⁶ Пак там, № 5365.

Будиму, 1844. Тя съдържа поучителни разкази, отнасящи се до всекидневния живот на хората. Разказите били приятно четиво и поради това получили широко разпространение в България още в сборниците със смесено съдържание. По-късно Христати Павлович ги превел и издавал два пъти. Именно неговите издания притежавала Габровската библиотека.

Също много четени и широко разпространени били Езоповите басни. И за тях е характерно, че всяка басня свършва с поука. Габровската библиотека притежавала превода на Райно Попович „Есопа фригийскаго баснотворца басни или приказки. Списани убо по елински от самаго того Есопа, а от елински преведени на славяноболгарский язык от Райна Поповича. . .“, Белград, 1854.

Библиотеката притежавала и първия книжовен труд на Константин Огнянович „Житие светаго Алексия човека божия. . . на прочитание и умиление душевно, сочинено на стихи на язык славеноболгарский, а посвящено на синови и чада болгарски из презелна любов от Константина Огняновича, родом серба. . .“, Будине, 1833. Огнянович искал да подпомогне с книгата си не само нравственото възпитание на българите. Той искал да им вдъхне и любов към просветата и учението. Използвайки образите на старата религиозна литература, Огнянович им придава черти, характерни за новото време. С книгата си и особено с предговора към нея Огнянович оказал благотворно въздействие върху българските читатели. Несъмнено тя била полезна и за читателите на Габровската библиотека.

Друго произведение на Константин Огнянович, което влизало също в състава на библиотечния фонд, било „Забавник за лето 1845. Печатан в Париже, в типографии братиев Ф. Дидот“. Съдържа сведения от общ характер, оригинални и преводни стихове, разкази, басни и анекдоти или с други думи това е сборник с най-разнообразно съдържание.

От произведенията на Петко Славейков библиотеката притежавала „Веселушка за развеселяване на младите. . .“, Цариград, 1854, и „Нова мода календар за 1857“, астрономисан и написан от. . ., г. I, Цариград.

Както се вижда от посочените заглавия, оригиналните български художествени произведения във фонда на Габровската библиотека са извънредно малко.

В библиотеката имало и няколко художествени произведения на руски език: „Хаджи бей, стихотворная повесть“, „Сокращение Робинзона“, „Детская библиотека Панова“, и на гръцки език „Драма Олимпий Метастаса“.

От всички 42 заглавия художествена литература детската литература е представена само с 4 заглавия: „Чюдосиите на Робенсина Крусо“, „Павел и Виргиния“, „Детская библиотека Панова“, „Изгубеното дете“.

От областта на литературната наука и критика могат да се посочат няколко заглавия: „Риторика славянска Мразовича“, 1821, книгата на

Юрий Венелин „О зародише новой болгарской литературы“ (1838) и преводът ѝ от Кифалов „Заради возрождение новой болгарской словесности“, Букурещ, 1842, книгата на Априлов „Българските книжици, или на кое словенско племе собствено принадлежи кириловската азбука? . . .“, Одеса, 1841, „О характере народных песен“ и др.

Такива са резултатите от извършеното от нас класиране на записаните в каталога от 1840 г. книги. Ако искаме да направим съпоставка на така получената картина на библиотечния фонд с картината на цялата печатна българска продукция, издадена през периода 1835—1865 г., налага се да бъдат класирани в същите групи и печатните произведения на български език за този период изцяло. Проучването бе направено въз основа на аналитичния репертоар „Българска възрожденска книжнина“ на Маньо Стоянов. Получи се следната картина.

От издадените през годините 1835—1865 763 печатни произведения най-голямо е количеството на религиозната литература — 235 книги. Следват педагогическите книги и учебници — 148 книги. Към тях прибавяме и отрасловите учебници по история, естествени науки и математика — 50, география — 25, или всичко 223 заглавия педагогическа и учебна литература, което прави 29,22%. Този процент навярно ще надхвърли процента на религиозната литература, ако прибавим към тая група и граматиките за изучаване на различни езици, които са включени при нашите изчисления в раздела на филологическите науки и литература.

На трето място по количество идват книгите по езикознание и художествена литература, включително детската художествена литература — 138 заглавия.

Виждаме, че това разпределение на българската книга се покрива със състоянието на фонда на Габровската библиотека или, по-право казано, фондът на Габровската училищна библиотека е само отражение на състоянието на българската книжнина. А това идва да покаже, че той не се формира случайно, а под влияние на двата фактора на нашето Възраждане: новото българско светско училище и църковната борба.

Съобразявайки се с нуждите на своето време, издатели и автори се насочили към учебната и религиозната литература. Явили се на книжния пазар в по-голям брой, тези два вида литература били представени в по-голямо количество и във фондовете на нашите училищни библиотеки, на първо място в Габровската училищна библиотека.

Нещо повече, предпочитането на тази литература се отразило и на изпращаните в дар книги на други езици, например на руски език. Подарените руски книги по съдържание пак са предимно от областта на историята, географията, естествознанието, математиката и имат характер на учебници и учебни ръководства. И сред руските книги процентът на религиозната литература е също голям. Това предпочитане на учебната и религиозната литература при комплектуването

на фонда ѝ с руски книги изтъква още по-добре влиянието на обществената среда при формирането на книжовното имущество на Габровската училищна библиотека и означава, че тя се развивала като истинска народна обществена библиотека. Притокът от учебници, учебни помагала, църковни книги и художествена литература не постъпвал в нейния фонд случайно, а с оглед на интересите на възраждащата се българска нация.

Не противоречи ли това заключение обаче с направения вече извод, че фондът на Габровската училищна библиотека се развивал стихийно и без план? Както видяхме, поради липсата на достатъчно средства училищните настоятели нямали възможност да си изработят специална политика на библиотечно снабдяване с нова литература. Книжовното имущество растяло главно по линията на даренията. А тъй като те постъпвали неравномерно и в неопределени периоди време, също така неравномерно и без план се увеличавал и библиотечният фонд. В това стихийно и безпланово комплектуване обаче могат да се открият закономерностите, по които се развивало изобщо просветното и книжовното дело преди Освобождението. Тези закономерности, които лежат в основата на духовното възраждане на българската нация, диктували не само характера на издаваната литература, но и профила на библиотечните фондове, респ. профила на Габровската училищна библиотека. На тях се подчинявали съзнателно или несъзнателно и лицата, които изпращали книги в дар на Габровското училище.

По такъв начин стигаме до обективната историческа истина: неравномерно и без план набраният фонд на Габровската училищна библиотека отразявал нуждите и изискванията на Българското възраждане.

Обстойният анализ на фонда на училищната библиотека ни позволява да направим някои допълнителни обобщения за количеството и качеството на неговите книги.

По отношение на количеството на томове трябва още веднъж да изтъкнем, че посоченият от нас брой 3310 тома не е окончателният. Библиотеката продължила да се развива и след 1865 г. Поне до възстанието 1876 г., за период от 10—11 години, Габровската училищна библиотека ще да е получила още книги в дар. Нови книги били вероятно купени. Всичко това довело до промени в количеството и състава на библиотечния фонд. За съжаление не са запазени никакви документи, по които да установим точния брой на притежаваните от библиотеката томове книги непосредствено преди Освобождението. Поради това налага се да се задозолим с данните до 1865 г. и въз основа на тях да правим изводи за състоянието на книжовния фонд.

Какво било качеството на тези 363 заглавия книги и други печатни произведения, които притежавала училищната библиотека? Отговаряли ли те на интересите и вкусовете на читателите, могли ли са да им доставят духовната храна, от която се нуждаели?

За съжаление, не! Преобладаващата част от тези книги са лишени от всякакви научни и художествени достойнства. От издадените на

български език книги, като се изключат учебниците, на пръсти могат да се наброят полезните и добре написани книги. Не бива да се мисли, че такава строга преценка на предосвободенската българска литература правим с оглед на съвременни изисквания към научните издания и към художествени произведения. Като вземем под внимание именно тогавашната степен на развитие на българската култура, все пак ще трябва да признаем, че нашата предосвободенска книжнина се състои предимно от малоченни издания. Такава е преценката на българската литература от тази епоха, която се прави и в самия предосвободенски периодичен печат. В редица статии е отразена голямата загриженост на българската културна общественост за съдбата на отечествената литература. Така в статията си „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“¹ Нешо Бончев издига тревожно глас за целия измет от книги, който пълни „от ден на ден нашата оскудна книжнина“. „Вгледайте се внимателно — обръща се Нешо Бончев към читателите — в това сяло царство на нашата книжнина, дето захващат почетно място и съкращени Робинзоне и прости Робинзоне и Две приказки за славните жени и Три приказки за децата и Поучителни речи на старите философи и Примери исторически и Първи храни и Христоитии и Изгубени станки и Невиннозаклани моми и Духовни зракове и Християнски зерцала и Нравствени повести и безнравствени Любовници с гнусотиите им цариградски и Азаили... , вгледайте се, повтаряме, в това чернокнижно гяволско хороигрище и кажете ми с тия ли книжки се народ просветява?“² Според Бончев от сто и повече книги едва ли ще се намерят пет или най-много десет книги, които са добре написани. Всичко останало е „измет за изгаряне“.

Може би Бончев прекалява малко с критиката си, като поставя в общия куп на „чернокнижното гяволско хороигрище“ и книгата на Дефо „Робинзон Крузо“, на И. Р. Блъсков „Изгубена Станка“, „безчисленото множество драми и позорищни игри“, но по главните въпроси той е напълно прав. Затова редакцията на сп. „Читалище“ в уводна статия „Нашата книжнина“,³ след като оспорва становището му за книгите на Дефо и Блъсков, се съгласява, че „Духовните зракове“ и „Християнските зерцала“, както и „Камък паднал от небето“ и други книги от този род „не произвеждат у читателя друго освен фанатизъм и суеверие“, а „Цариградските любовници с безнравствените им гнусотии са не само сяло, но и развратно царство в нашата книжнина“. Но за разлика от статията на Нешо Бончев в уводната статия на „Читалище“ се посочват някои нови моменти в издателската дейност, които будят надежди, че българската книжнина ще намери своя верен път. По този въпрос в статията се казва: „Но туй, което привлича нашето внимание, то е, че книгите за прочит са избират да бъдат не само занимателни, но и полезни. Че това е истина, свидетелствуват

¹ Периодическо списание на Бълг. книж. д-во, г. I, 1873, кн. 7—8, стр. 3—13.

² Пак там, стр. 6.

³ Читалище, г. IV, 1874, кн. 5, стр. 155—158.

последните две издания. . . „Приключенията на Телемаха“ и „Пътуване около света“, както и пригответните за печат „Дон Кихот Маншкий“ и „Животът на Франклина“.

Това състояние на българската книжнина се отразило и на фонда на Габровската училищна библиотека. В състава му влезли някои заглавия, от които справедливо се възмуцава Нешо Бончев: „Зерцало или огледало християнское“, „Духовний зрак или храм божий“, „Любовникът“. Но библиотеката притежавала и „Чюдосиите на Робенсина Крусо“, „Павел и Виргиния“, „Приключенията на Телемаха“ и други книги, които образували основното ядро на полезната литература в нейния фонд. Към него спадала на първо място учебната литература: граматиките на Неофит Рилски, на Иван Богоров, преведените от Богоров учебници по география, Енциклопедията на Неофит Бозвели, книгите на В. Априлов, Юрий Венелин и др., в които авторите покрай фактическия материал излагат и своите възгледи за необходимостта от образование, призовават народа ни да се отърси от гръцкото влияние и се заеме да гради новата българска история.

Очевидно е, че качеството на книгите, които притежавала Габровската училищна библиотека, отговаряло на качеството на издаваната по това време българска книжнина. Фондът на Габровската библиотека носел характерните за българската предосвобожденска култура белези. Неговата отраслова книжнина дава в повечето случаи само елементарни познания в определена област на науката, изложени често пъти много несистемно. Липсва им онази задълбоченост при разглеждане на научните въпроси, която е характерна за общество с по-развита материална култура. Художествената литература, която притежавала библиотеката, е представена с едно, две оригинални заглавия: „Веселушка за младите“ от Петко Славейков и „Забавник“ от Константин Огнянович. Всички останали художествени произведения са преводни, като най-често преводниците се изтъкват за автори. Класическите автори липсват в библиотечните каталози, защото съчиненията им започнали да се превеждат на български език значително по-късно: Григор Пърличев превежда „Илиада“ например в 1871 г., „Емилия Галоти“ на Лесинг бива издадена в 1873 г., комедиите на Молиер „Скъперникът“, „Тартюф“, „Насила оженване“ излизат в 1875 г., през същата година бива издадена „Капетанската дъщеря“ от Пушкин, в 1872 г. излиза „Тарас Булба“ от Гогол. Вероятно тези книги са влезли в състава на библиотечния фонд. Но тъй като, както казахме, разполагаме само с каталозите, в които е отражено имуществото на библиотеката до 1865 г., нямаме възможност да установим каква част от произведенията на класическите автори станала по-късно притежание на Габровската библиотека.

В каталозите на Габровската училищна библиотека е фиксиран само началният период от развитието на българската художествена литература. Укрепването ѝ, зараждането на повече литературни жанрове, появата на Христо Ботев, Иван Вазов, Любен Каравелов, Васил Дру-

мев на литературното поле не са отразени във фонда на библиотеката. Произведенията на споменатите поети и писатели са публикувани след 1865 г.: Ботевите стихове са печатани от 1867 г. нататък във вестниците „Гайда“, „Дунавска зора“, „Дума“, „Независимост“. Вазов публикува отделни стихотворения в различни периодични издания от 1870 г., а стихосбирката му „Тъгите на България“ излиза в Букурещ едва в 1877 г. Каравеловите „Българе от старо време“ и „Неда“ излизат в Букурещ в 1872 г., а „Войвода“ — в 1871 г. Първото самостоятелно издание на „Нещастна фамилия“ бива отпечатано през 1873 г., а „Иванку, убиецът на Асеня I“ — в 1872 г.

А и не бива да се очаква, че произведения от рода на посочените можем да очакваме да ги намерим официално записани в библиотечните каталози или училищните кондики. С изключение на драмата на Васил Друмев всички други произведения са наситени с революционен дух и омраза към поробителите. Недопустимо е тези преследвани от властта издания да бъдат регистрирани в училищните документи като собственост на училището. Поради това вероятно в каталозите не намираме нищо от Г. С. Раковски, чийто „Горский пътник“ е издаден в 1857 г., а „Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму“ — в 1860 г.

От това следва, че каталозите на Габровската училищна библиотека дават представа само за тази част от библиотечното имущество, която преминала през зоркото око на цензурата и не била насочена против устоите на турската държава. Притежавала ли библиотеката прогресивна литература и каква, как била четена и съхранявана — остава неизвестно.

Що се отнася до сбирката от периодични издания, ако се ръководим пак по каталозите, ще установим още по-плачевно състояние на фонда. Излиза, че освен „Любословие“¹, и то само за 1846 г., „Мирозрение“² и „Месеослов на българската книжнина“³ библиотеката не притежавала никакви други български списания и вестници. Не става въпрос за прогресивните и революционни вестници, като „Свобода“, „Знаме“, „Македония“, „Дума“, „Будилник“, които били издавани покъсно, но за вестници от рода на политико-просветния вестник „Българска пчела“ (1863—1864), на изразяващия интересите на едрите търговци в Цариград „Съветник“ (1863—1865), на пропагандиращия унията вестник „България“ или дори на отявления туркофилски вестник „Турция“ и много други още, списвани съвсем легално.

Явно, Габровската училищна библиотека не притежавала дори и най-известни издания на българския легален печат. А като имаме предвид огромното значение на периодичния печат, неговия актуален характер, можем да схванем от какво мощно средство за политическа

¹ Любословие или периодическо повсемесечно списание. Преводител и издател Константин Г. Фотингов, Смирна, 1844—1846.

² Мирозрение. Списание повесечно, ред. Ив. Добровски, Виена, 1850.

³ Месеослов на българската книжнина, ред. Дим. Мушев и Др. Цанков, Цариград, 1857—1859.

просвета и образование била лишена библиотеката. Несъмнено това се отразило зле на работата на библиотеката с жадните за политически и културни новини читатели.

Общо за качеството на сбирката от български книги може да се каже, че тя била твърде много насочена към нуждите на българската църква и училище, твърде безобидна и безлична.

Не по-добро е състоянието на сбирката от руски книги. Покрай изброените слабости на българската сбирка при чуждите е налице още една — в нея намираме и такива издания, които са съвсем неподходящи като четиво за габровското население, например: „Корнеслов рускаго языка“, „Лесная технология“ Фелекера, „Лесная математика“ Г. Кенига, „Труды импер. волнаго экономического общества“, „От Императорскаго археологического общества“ и др. Това са тясно специализирани издания, които могат да бъдат интересни само за читатели със специално образование и подготовка.

Преди да сме направили заключително обобщение за цялостното състояние на фонда на Габровската училищна библиотека, необходимо е да се спрем и на

БИБЛИОТЕКАТА НА В. Е. АПРИЛОВ

Сведения за присъединяването ѝ към имуществото на училищната библиотека черпим от няколко кондики, а за състава на нейния фонд — от каталога ѝ в книгата на Петко Славейков. Първото, което научаваме за тази библиотека, е, че тя била събрана в 4 сандъка и изпратена в Габрово близо 10 години след смъртта на Априлов.¹ Книгите били поверени на Тодор Бурмов. Както е известно, той се учил в Русия, а след завършване на образованието си станал учител в Габрово. Изглежда, че заминаването му за Габрово съвпадало с изпращането на библиотеката и изпълнителите на Априловото завещание възложили на Тодор Бурмов да се погрижи за пренасянето на книгите. С тази задача той се справил успешно и като минал през Свищов, пристигнал с четирите сандъка в Габрово през февруари 1858 г. Това събитие е отразено в две училищни кондики: за 1850—1859 г., и в кондиката с надпис „Кесията на парите“ (1832—1862).

Библиотеката на Априлов се различава значително от фонда на училищната библиотека както по количество, така и по състав. Нейното зачисляване към фонда на Габровската училищна библиотека подобрило значително качеството му. Това ни задължава да се спрем подробно на съдържанието на Априловата библиотека. Книжовното ѝ имущество е отразено точно в публикувания от Петко Славейков списък, който вероятно е бил нейният каталог.² Записаните в този ката-

¹ По този въпрос в кондиката за подарените на Габровското училище книги намираме две бележки към датите 6 юли 1840 г. и 21 октомври 1857 г.

² П. Р. Славейков, цит. съч., стр. 87—98.

лог книги са групирани по езици, а във всяка езикова група — по главните области на науката.

Количественият и качественият анализ на библиотеката, направен от нас по подобие на анализа на училищната библиотека, показва следното:

Цялата библиотека притежавала 378 заглавия книги и периодични издания в 1064 тома, които се разпределят по езици така:

руски книги: 144 заглавия в 430 тома, или 38,08%;
 български книги: 56 заглавия в 350 тома, или 14,81%;
 гръцки книги: 98 заглавия в 167 тома, или 25,92%;
 френски книги: 29 заглавия в 34 тома, или 7,67%;
 немски книги: 13 заглавия в 16 тома, или 3,43%;
 латински книги: 12 заглавия в 19 тома, или 3,17%;
 италиански книги: 9 заглавия в 24 тома, или 2,38%;
 църковнославянски книги: 11 заглавия в 18 тома;
 сръбски книги: 3 заглавия в 3 тома;
 чешки книги: 3 заглавия в 3 тома.

От своя страна те се разпределят по отрасли на знанието, както следва: 1) история — 76 заглавия, или 20,10%; 2) езикознание и словесност — 74 заглавия, или 19,50%; 3) богословие — 57 заглавия, или 15,07%; 4) худож. литература — 57 заглавия, или 15,07%; 5) общ отдел (издат. каталози, календари и др.) — 39 заглавия, или 10,31%; 6) география — 30 заглавия, или 7,93%; 7) естествени науки, математика — 13 заглавия, или 3,43%; 8) медицина — 10 заглавия, или 2,69%; 9) педагогия, образование, учебна литература — 10 заглавия, или 2,69%; 10) философия, психология, логика, етика — 18 заглавия, или 4,76%; 11) обществено-политическа литература — 5 заглавия, или 1,32%.

Какви изводи могат да се направят тук?

Наличието на книги на почти всички говорими европейски езици показва, че Априлов владее добре някои от тях, а други изучавал. Например една част от книгите на френски и италиански са граматика, докато книгите на немски език са съчинения с разнообразна тематика. Известно е, че Априлов следвал немската гимназия в Брашов, а след това изучавал две години медицина във Виена. Той владее немски, румънски, гръцки и руски език, а усвоил донейде френски и италиански. Всичките тези езици са представени с различен брой книги в библиотеката му. Не намираме само книги на румънски език.

Може би на пръв поглед ще ни учуди фактът, че българските книги в библиотеката на този голям патриот са по-малко на брой, отколкото книгите на руски и гръцки език. Но като разсъдим, ще видим, че съвсем естествено било за Априлов, който прекарал по-голямата част от живота си в Русия, да цени, да търси и си доставя руски книги. Закърмен пък още в младостта си с гръцки език, който му бил особено необходим при търговията, Априлов се ползувал добре и от научни книги и художествени произведения на гръцки език. Това обаче

не означава, че той пренебрегвал книгите на български език. Трябва да се има предвид, че когато Априлов набавял книги за библиотеката си, българската книжнина била още в своя начален стадий. Както изтъкнахме вече, значителна част от издаваните по това време български книги са лишени от научни или художествени достойнства. Наличието им в библиотеката може да бъде обяснено само с неговата любов към всичко българско, например: „Снотолкувател болгарский“, 1844, „Страдание св. великомученици Марины“, 1843,¹ „Приятелски съвети на родителите как трябва да отхранват децата си“, 1842, и др. Ако съпоставим пък количеството на излязлата на български език литература с количеството на руската и гръцката книжнина, ще видим, че процентно българската книжнина е представена най-добре в библиотеката на Априлов.

От качествения анализ на библиотеката се установява, че с най-голям брой заглавия са застъпени отделите история и езикознание.

Априлов ценял високо ролята на историческата наука. Сам се занимавал със събиране на народни песни и писмени паметници и поощрявал и други образовани българи да вършат това. Поддържал кореспонденция с видните слависти Шафарик и Срезневски, изпращал материали за историческите им изследвания. На всички са известни неговите приятелски връзки с Юрий И. Венелин. В историческата наука Априлов виждал мощно средство за възраждането на българския народ.

Особени интереси проявявал Априлов и към просветното дело, а във връзка с него и към езикознанието. Предал се изцяло на възродителното движение, той насочвал вниманието и усилията си там, където смятал, че ще принесе най-голяма полза на отечеството. Новите светски училища се нуждаели от указания за уредбата и правилно организиране на учебния процес. Затова и повечето от трудовете му са предназначени за българското училище. В тях той се спира на развитието на българската литература и образование, както и на миналото на нашия народ, подчертава славянския произход на българите.²

Но въпреки верния усет, който Априлов проявявал при разрешаване на проблеми от полемичен характер, въпреки сполучливата му аргументация³ ние едва ли бихме могли да го причислим към първите български учени. Както изтъкнахме вече, той посветил трудовете си на българската история и образование, движен единствено от желанието да бъде полезен на своите съотечественици. Затова и работите му имат предимно публицистичен характер.

¹ Не е отразена в Аналитичния репертоар на бълг. възрожденска книжнина.

² Денница новоболгарскаго образования, Одеса, 1841; Дополнение к Денница, 1842; Болгарские грамоты, 1845.

³ В това отношение трябва да се отбележи статията му „Болгарские книжники или какому славянскому племени собственно принадлежит Кириловская азбука“, Одески в-к, 24 април 1841 г.

По пътя на самообразованието обаче Априлов постигнал много. Той придобил осведоменост, с помощта на която могъл да води успешно полемика на исторически и езиковедски теми.

Само ако гледаме така на Априлов, можем да си обясним и състава на неговата библиотека. Но дори и да не знаехме нищо за влеченията, идеалите и научните интереси на Априлов, ако се налагаше да правим анонимно характеристика на лицето, което притежавало разглежданата от нас библиотека, като се основаваме единствено на характера на книгите, пак бихме стигнали до същите изводи. Щяхме да установим, че притежателят на библиотеката отдавал голямо значение на историята и езикознанието и проявявал най-големи интереси в тези две области на знанието.

Какво представляват книгите по история и езикознание? Преобладаващата част от тях са популярни трудове с характер на учебници, например: граматиките на Неофит Рилски, Иван Богоров, Христати Павлович, „Кратко начертана Всеобща история от Кайданова“, 1836, „Новая история для юношества“, „О важности изучения истории“, „История северо-восточной Европы“ и др.

Но интересите на Априлов в областта на историята не се ограничавали само с общите курсове или с трудовете за миналото на българи и славяни. Той се вълнувал и от съдбата на други народи — съвременни или изчезнали от картата на света: „Римская история для юношества“, ч. I—II, „О Пелопонезкой войне Тукидида“, т. 1—10, „Древняя Александрия“, „История новых греков“, „Поход французов в Россию в 1812“, „История монголов“, „Германия в глубоком унижении своем“ и др. Всички тези книги говорят вече за специализираните интереси на Априлов и същевременно показват, че той живо следял общественно-политическите събития в своето съвремие.

Сред историческата литература намираме и такива съчинения, които разглеждат тясно специални въпроси от рода на: „Сношение Запорожия с Кримом“, 1749, „Хронологическое обозрение истории Новороссийск, края ч. I—II“, „Наезды гайдамаков на западную Украину“, „Описание древних русских монет“, „Критическая разискания о др. русских монетах“, „Святылища и обряды языческого богослужения древних славян, соч. Срезневского“ и др. Тези, както и някои от по-горе изброените трудове свидетелствуват за специализираните интереси на Априлов и придават научен оттенък на историческата част на библиотеката му.

Преобладаващият брой от книгите в отделите езикознание и словесност са също учебници и популярни съчинения. Не е малък и броят на речниците и разговорниците за изучаване на чужди езици. И в тези два отдела обаче могат да се посочат книги, които показват, че притежателят им успял да надхвърли обикновената за времето образованост, проявявайки интереси към чисто научна литература: „О характере народных песен славян задунайских“, „Исследование значения построения и развития слова человеческого“, „Словар Академий Российской“, ч. 1—5.

Към отдел словесност в каталога е включена и художествената литература. Тук срещаме не само първите литературни опити на български автори, но и съчиненията на руски и западни класици, например: „Сочинения Карамзина“, ч. 2—8, „Дон Кихот Ламанский“, ч. 2—6, „1-а рапсодия Илиядом Гомера“, „Одисея Гомера“, „Творения Гомера с латинским переводом“, „Комедия Молера в пяти действ.“ и др.

Априлов ценял народното творчество и особено народните песни. Затова набавял за библиотеката си изданията на народни песни: „Български народни песни и пословици“ от Богоев, кн. I, „Песни русскаго народа“, „Простонародния песни нынешних греков“.

Останалите области на науката са представени с популярни трудове и ръководства, от които могат да се придобият елементарни познания. Прави изключение само отдел философия, в който по начало не може да има съвсем популярни съчинения. Но затова пък и философската литература е застъпена само с 9 книги, от които чисто философски са само две: „Система Логина, соч. Бахмана“, ч. 1—3, и том IV от „Събраните съчинения на Волтер“ на френски език.

Изглежда, че двегодишното следване на медицина не оставило никакъв особен отпечатък върху научните интереси на Априлов. Опирайки се на данните от библиотеката му, ние стигаме до извода, че след като прекъснал следването във Виена, Априлов се отдал на народополезна обществена и публицистична дейност, при която много повече го ползували историята и езиковедството. По тези причини той изоставил медицината. В библиотеката му намираме само няколко книгичебници.

От другите области на знанието, ако съдим по броя на книгите, Априлов проявявал сравнително голям интерес и към географията. Това е лесно обяснимо за нас. Не може да се изучава историята на народите без географски познания за страните, природните и икономическите условия, при които те живеели. Такъв характер има цялата географска литература в библиотеката му.

Какво може да се каже общо за библиотеката на Априлов?

Получените от нас резултати за процентното съотношение между книгите от различните области на знанието показват, че библиотеката била комплектувана по-добре с литература от обществените науки, с историко-езиковедски и богословски профил. Но дори и за тези отдели пак не бива да се твърди, че били комплектувани пълно и системно. Все пак тази част от фонда на библиотеката е най-ценната.

Общо взето, по своето съдържание библиотеката на Априлов превъзхождала училищната библиотека. Затова присъединяването ѝ към нея се отразило благоприятно на цялостната работа на Габровската училищна библиотека, повишило качеството на библиотечното четиво.

Остават открити още въпросите, доколко Габровската училищна библиотека осигурявала с книги жителите на града и на какъв възраст били читателите ѝ.

За да установим притежавала ли е Габровската библиотека достатъчно количество книги, за да може да задоволи с четиво местното население, необходимо е да видим какво представлява по своето население Габрово по това време. Сведенията по този въпрос са доста противоречиви. Така В. Априлов в книгата си „Денница новоболгарскаго образование“ посочва, че населението на Габрово заедно с жителите от околните колиби възлизало на 20 000 души.¹ Сведенията на Априлов били оспорени още по времето, когато била издадена книгата му, и станало нужда той да отговаря специално и по този въпрос в „Дополнение к книге Денница ново-болгарскаго образования“²; Петър Цончев цитира съчиненията на пътешественици-чужденци, според които населението на Габрово наброявало около 5000 души³; според официалната турска статистика от 1869 г. броят на къщите в Габрово бил 1367. Последното сведение се покрива почти с данните за Габрово в „Материали для изучения Болгарии“, ч. III, вып. V, Букурещ, 1877, гдето на стр. 234 се посочва, че до Освобождението Габрово имало 25 турски къщи с 45 жители турци и 1345 български къщи с 3184 жители. Ако приемем, че и Габрово подобно на другите по-големи балкански градове като Калофер и Копривница имало около 5000 жители, в такъв случай става ясно, че от фонда на библиотеката не могло да се падне дори и по една книга на жител. Според сегашните показатели би следвало да се смята, че библиотеката не притежавала необходимото количество книги, за да осигури населението на Габрово с библиотечно четиво. Книгоосигуреността на габровските жители се влошавала още повече от големия брой дубликати — 2569, докато броят на книгите по заглавия е само 741. Това пък означава, че библиотечните книги ще да са били не само недостатъчни за местното население, но и че библиотеката не притежавала разнообразна по съдържание литература.

Въз основа на направения анализ на състава на двете библиотеки става ясно, че така, както била комплектувана Габровската училищна библиотека, тя могла да предложи подходящо четиво по-скоро за възрастни читатели, отколкото за ученици. Преобладаването пък на учебна и педагогическа литература показва, че така, както била комплектувана библиотеката, тя ползувала предимно учителите. Това ни дава основание да твърдим, че нашата първа училищна библиотека била по-скоро учителска, отколкото ученическа. Дори по-правилно е да я окачествим като библиотека за възрастни читатели, а не за деца и юноши. Това пък от своя страна идва да потвърди, че Габровската училищна библиотека следвала същата линия на развитие, която ѝ дали още в 1840 г. Априлов и Палаузов в изработените от Априлов правила за използването на библиотеката. Разбира се, не бива да смятаме, че

¹ В. Е. Априлов, Събрани съшнения, под ред. на проф. М. Арнаудов, С., 1940, стр. 109.

² Пак там, стр. 173.

³ П. Цончев, цит. съч., стр. 18.

учениците не били нейни читатели. Наличието макар и на малък брой заглавия детска литература показва, че от библиотеката получавали четиво и учениците. Освен типичните детски книги, които имахме случай да посочим при анализа на фонда, не бива да се забравя, че и част от художествената литература за възрастни била използвана и от младите читатели, още повече, че учениците на Габровското училище били различни по възраст — от 7 до 15 и повече години. Така че и между самите ученици имало вече такива, за възможностите на които библиотеката разполагала с книги, на първо място с учебници по изучаваните в училище предмети.

ОБРАБОТКА НА КНИЖОВНОТО ИМУЩЕСТВО

За да имаме пълна представа за работата на Габровската училищна библиотека, необходимо е да се спрем и на прилаганата в нея библиотечна техника: как бил инвентариран фондът ѝ, на каква обработка се подлагал той, какви каталози притежавала.

Инвентиране

Една от основните мерки на съвременната библиотека за опазване на книжовното имущество е неговото инвентиране. Всички печатни произведения и ръкописни материали, които притежава определена библиотека, се записват в главния отчетен документ—инвентарната книга. В годините преди Освобождението се налагало особено внимание от страна на местните власти за опазване на училищните книги. Както вече се изтъкна, книгите били недостатъчно, набавяли се трудно, стрували скъпо и поради това и в Габровското училище била въведена доста строга отчетност при поддържането на училищната библиотека. Сумите, изразходвани за покупката на книги, били записвани в разходната част на кондиките, а подарените книги пък се вписвали в специална кондика за целия период (1833—1864).

Цялото имущество на библиотеката било записано, на съвременен език казано, било регистрирано в отделен тефтер, изпратен от Априлов и Палаузов в 1840 г. В него били записани най-напред подарените от тях 66 книги. Този тефтер продължил да служи на библиотеката вероятно до момента, когато Петко Славейков писал историята на Габровското училище, защото в него са записани почти същите книги и други печатни произведения, каквито намираме и в публикувания от Славейков списък на библиотечното имущество. Той е наречен „каталог“ в бележката от 6 юли 1840 г., поместена в кондиката за подарените книги. Но поради редица причини ние смятаме, че изпълнявал функциите на инвентарна книга. Какви са съображенията ни?

1. За разлика от другите два каталога — на училищната и на Априловата библиотека, в него намираме нещо необичайно за библиотечните каталози—всички книги са номерирани от 1 до 360. Такава номерация, известно е, че е необходима само при отчетните документи.

2. Записаните в него книги не следват никакъв предварително установен ред. Основното предназначение на всеки каталог е да разкрива пред читателите в един или друг разрез библиотечния фонд: какви книги притежава библиотеката от различните области на знанието, на какви езици или от кои автори и т. н. При този каталог обаче виждаме, че той не разкрива библиотечното имущество в никакъв разрез. Описанията на регистрираните в него книги не следват никакъв принцип на подреждане. Ако някой е искал да го използва наистина като каталог, трябвало да преглежда заглавие по заглавие всичките 360 книги, записани в него.

3. Записванията са правени в него по реда на постъпленията. Така най-напред са вписани подарените от Априлов и Палаузов книги. Много по-назад идват описанията на подарените от Захарий Княжески книги. При това именно защото тефтерът бил инвентарна книга, а не каталог, в него се натъкваме понякога на бележки, които обясняват произхода на книжните постъпления. Например изпратените от Княжески книги са записани със следната бележка на стр. 10: „Опазвани и количество книг подаренных Г. Захарием Княжеским Габровскому училищу от № 192 следуют до № 281^{во}“. Подареният от Николай Хр. Палаузов „Словар Академии российской“ е записан под № 357 с една забележка в скоби: „в дар за библиотека от Г. Николая Христофорова Палаузова“. Подобни бележки са направени и при № 358: Граматика гръцка за славянският език „в дар от Даскал Неофита П. Петрова рилца“, и № 363: „Абеце дар грекороману 1825 л.“, № 289: „Ростислав Михайлович С. Н. Палаузов“. В последния пример името на дарителя е записано непосредствено след заглавието на подарената книга.

4. Всяко печатно произведение е записано под номер и заглавие, като се дават сведения за броя на екземплярите и тяхната цена. В графата за екземплярите са записвани единичните екземпляри. Освен това има и още една графа — „книги“, в която бил записван броят на дубликатите от едно заглавие. Всички тези данни, особено за цената на книгите, били необходими не за един каталог, а за отчетен документ от рода на инвентарната книга.

Приведените доводи показват, че изпратеният в 1840 г. от Одеса тефтер не бил каталог, а инвентарна книга на библиотеката. За да привършим с въпроса за инвентарирането, необходимо е да кажем нещо и за регистрационната единица, с която си служили в Габровската библиотека при регистрацията на фонда. В някои случаи регистрационната единица се покрива с приетата в съвременната практика: всеки книговезки том получава отделен инвентарен номер. Така се постъпва например при инвентарирането на списанията — всяка отделна годишнина е представена с отделен инвентарен номер. Но същият принцип не е приложен към дубликатите. Днес е възприето всеки дубликат да получава отделен инвентарен номер. В инвентарната книга на Габровската училищна библиотека обаче дубликатите се означават с отговарящото на броя им число в графата за екземплярите, а носят инвентарния но-

мер на първия екземпляр. Такава била практиката на Габровската училищна библиотека при инвентариране на книгите и на периодичните издания. Следи от тази практика се намираха в инвентарните книги на много библиотеки дори и след Девети септември 1944 г.

Библиотечни каталози

Габровската училищна библиотека притежавала два каталога: на училищната библиотека и на личната библиотека на Априлов. И двата каталога са публикувани в книгата на Петко Славейков. Преди да разгледаме тяхната структура и начин на изработка, необходимо е да отговорим на въпроса, от кого са били съставени. Понеже ги намираме в книгата на Славейков, първото, което може да се предположи, е, че самият Славейков ги е изработил като илюстрация към историята на Габровското училище. Според нас тези списъци не били изработени от Петко Славейков. Съображенията ни да твърдим това са следните:

Ако Петко Славейков е съставителят на двата списъка, те навярно щяха да имат по-друг вид. Най-малкото, описанието на книгите щеше да бъде по-прецизно. Покрай другите си добри страни книгата на Петко Славейков „Габровското училище и неговите първи попечители“ се отличава и с голямата точност при посочване на изворите. Начинът, по който са дадени цитатите под линия, разпределението на материала, обилната документация, посочена вътре в текста и във вид на приложения, както и приложената методология рисуват Петко Славейков и като добър изследовател-документатор. При такава добросъвестност в работата, явно е, че не може да му бъде приписан един списък,¹ в който голяма част от заглавията на книгите са изопачени, на места предадени съвсем неграмотно.

Ако Петко Славейков беше съставил и двата списъка, логично е да ги изработи по един и същ начин. А те всъщност се различават значително. В списъка на Априловата библиотека заглавията на книгите са систематизирани по езици, във всяка езикова група — по отрасли на знанието, докато в списъка на училищната библиотека те са групирани само по езици.

Явно е, че и двата списъка не ще да са изработени от Петко Славейков. Те били част от богатата документация, която той използвал за написване историята на Габровското училище.

Вероятно каталогът на Априловата библиотека бил съставен от самия Априлов. Когато 10 години след неговата смърт, на 21 октомври 1857 г., книгите били получени в Габрово, те били доставени в 4 сандъка заедно с каталога им. Оттук вадим заключение, че той бил изработен още докато Априлов бил жив.

Изглежда, че каталогът на училищната библиотека бил работен от лицето, което изпълнявало длъжността „библиотекар“. Това лице е използвало най-напред инвентарната книга и дори е преписвало буквално от нея. Промените, които са внесени в каталога и по които всъщ-

¹ Имаме предвид списъка на книгите на училищната библиотека.

ност той се различава от инвентарната книга, са направени под влияние на каталога на Априловата библиотека — описанията на книгите са групирани по езици, като не се отива по-нататък до разпределение по области на знанието. Може би силите на лицето, което съставило каталога, не стигнали да се заеме с втората, по-сложна работа — класирането на книгите по съдържание.

По структура каталогът на училищната библиотека е езиков, тъй като групира описанията в няколко езикови групи: книги български, руски книги, гръцки книги, славянски книги, сръбски книги и разни книги. Такъв вид каталози се употребяват много рядко в съвременните библиотеки. Но изглежда, че в епохата преди Освобождението те били най-разпространените и най-удобните. Разпределението по езици улеснявало обслужването на читателите, някои от които предпочитали книгите на български език, други на руски, трети на гръцки и т. н.

Последната група разни книги е отстъпление от езиковия принцип и вероятно тя се получила по-късно, когато каталогът бил изработен. В нея поставяли всички новопостъпили книги, предимно български, понеже езиковите групи били вече съставени.

Освен разпределението по езици не е приет никакъв друг ред за описанията на отделните заглавия. Всяка книга е представена в каталога с елементарните за нея данни, обикновено автор или преводач, заглавие и годината на издаването. Посочва се и в колко екземпляра я притежава библиотеката. Освен описанията на книги в каталога срещаме и описанията на карти, глобуси, портрети, ръкописи, например: „Карты земнаго шара пет части с плоскошарием, Максимовича“, „Карта Риттера („828)“, „Земний глобус („835)“, „Портреты Ю. Венелина—43“, „Портр. Априлова—61“, „Стара черковна кожана ръкопис“ и др.

Описанията не следват никакви предварително установени правила.

Можем да посочим следните по-типични случаи на описание:

1. Описание по заглавие без други данни:

„Павел и Виргиния“, „Младата сибирянка“, „Мудрост доброга Рихарда“, „Разговори вероизповедни“ и др.

Още тук трябва да се отбележи, че при почти всички описания заглавието на книгата се предава съвсем кратко, неточно и много често изопачено, така както е била известна книгата, а не както е напечатана. Например: „Телемах“ от П. Г. Пиперова вместо „Приключения Телемаха сина Одисееваго. Сочинение Фенелона французкаго списателя. Преведе ся от французкий на славяноболгарский язык от П. Г. Пиперова...“ или „Царственик или История бълг.“ вместо „Царственик или История болгарска, която учи от где са болгаре произишли, как са кралевствovali и како царство свое погубили и под иго попаднали...“ Изобщо на извънредно дългите заглавия, с помощта на които авторите са запознавали читателите си със съдържанието на книгата, отговарят в каталога много кратки описания.

2. Заглавие и автор:

Тук различаваме следните случаи: а) посочва се само фамилното име на автора — „История Бертолда“, „Буквар от Неновича“, „Математическа география от Богоева“, „Кратки славянски грамат. от Виноградова“ и др.; б) посочва се само собственото име на автора — много по-редки случаи: „Райна княгиня от Йоакима“, „Българ. грам. от Неоф.“, „Букварче от Найдена“; в) дава се собственото и фамилното име на автора — най-често срещаните случаи: „Кратка всеобща българска история“ от А. С. Капиловскаго, „Цвет милости“ от Диякона Аверкия Петровича, „Новий българский буквар“ от К. Станчева и др.

3. Заглавие, подзаглавни данни, автор и година:

„Белизарий. Драма Капиловскаго („844)“, „Новий завет от Неофита I. Петровича Рилец втор. издание („850)“, „Словница от Ив. Андреева 2-о издание („843)“.

Срещат се и други варианти: а) заглавие и подзаглавни данни без автор, със година или без година: „Граматика славянска, осмие издание“, „Наполеон Бонапарт, драма в шест действия“, „Възрождението на новата Българска словесност, превод на Кифалова („842)“; б) заглавие, автор и година без подзаглавни данни — най-често срещаните случаи: „Болгарская аритметика от Христодула Костовича („845)“, „Христоития от Райна Поповича („837)“ и др.

Интересна подробност за описанието в каталога на Габровската училищна библиотека е отъждествяването на преводача с автора на книгата: „Басни Есопа от Райна Попова“, „Индийска хижа. Басноистория, от А. Гранитский, „Многострадална Геновева от П. Тодорова“, „Изгубеное дете от Христакя Павловича“, „Райна княгиня от Йоаким“ и много други.

Описанията на списанията не се различават особено от описанията на книгите. Те съдържат сведения за заглавието на печатното произведение и годината на издаването. Годишнините са дават хронологично, като срещу всяка от тях е посочен и броят на притежаваните книжки, например: Лесной журнал для поощрения леснаго хозяйства . . . 1834. . . 6

„ . . . 1836. . . 12

Общо за описанията е характерна постоянната употреба на съкращения. Изпускат се цели изрази и думи при по-дългите заглавия или пък се съкращават отделни думи, например: „Аритмет. на Христа. Павловича“, „Последни часове от животът на Имп. Н.“, „Кратко начертание на В. Ист.“, „Енциклопедия от Арх. Н. Хилендар.“ и др.

Годината на издаването се пише винаги в скоби. Тъй като хилядолетието се повтаря винаги, в описанието е заместено с кавички: („857).

Що се отнася до езика на описанията, навсякъде е спазен принципът описанието да се прави на езика на книгата. Така са обособени и отделните части на каталога. Прави впечатление обаче, че гръцките книги са представени с описания на български език, например: „Големи случаи от малки причини“, „Целебна книга Сергия Ивана“,

„Должности человека Палеолога“, „Правила за управителите на гръцките училища“ и т. н. От всичките 38 книги на гръцки език само две са описани на гръцки. Измежду книгите на сръбски език се срещат също описания на български и руски език: „Пастирска игра“, „Политическое землеописание“ и др.

Как да си обясним този метод на работа? На първо място може да се допусне, че с практиката да се превеждат гръцките заглавия на български език се е целело да се направи съдържанието на каталога достъпно за всички читатели, включително и тези, които не владеели гръцки език. В такъв случай присъствието на две описания на гръцки език може да се обясни с невъзможността да се преведат на български.

А много възможно е идеята за национално възраждане, която обяви борба на всичко гръцко, да е оставила своя отпечатък и при изработването на каталога на Габровската училищна библиотека. Това ще рече, че в превеждането на гръцките заглавия на български език ще трябва да виждаме не само желание на съставителите на каталога да го направят достъпен за всички читатели, но и демонстрация на омраза към гърците.

Каталогът на Априловата библиотека се отличава значително по начин на изработване от този на училищната библиотека и го превъзхожда в много отношения.

Той се състоял от 9 главни отдела, или, както тогава ги наричали, „части“, обособени по езика на книгите: книги церковно-славянски, книги български, книги руски, книги сръбски, чешки, книги гречески, французския книги, книги немецкия, книги латинския и книги италианския.

За разлика от каталога на училищната библиотека той разкрива и съдържанието на книгите. Това се постига посредством систематизирането на описанията в различните отдели по отрасли на знанието. По такъв начин каталогът разкрива състава на библиотечния фонд и дава възможност да се направи сравнение между различните области на науката, както и да се изследва кой отдел на знанието е застъпен най-добре с литература. С тези си качества каталогът на Априловата библиотека може да бъде обявен за първия български систематичен каталог преди Освобождението, въпреки че систематиката е твърде елементарна. Тя се задоволява с някои от по-главните клонове на хуманистичните и на естествените науки. Нямаме впечатление, че е работена въз основа на някаква по-подробна класификация. Ето в какви отдели са групирани описанията след първичното разпределение по езици:

Книги български

Описанията са разпределени в 3 подотдела: исторически и географически, езиковзнание и смес.

Много по-разнообразна и по-богата по съдържание е руската литература, затова и в тази част на каталога са представени и повече

отрасли на знанието: история, словесност, езикознание, естествознание, философия, математика, смес.

В отдела за книгите на гръцки език освен посочените по-горе области на знанието са включени и нови, като богословие и нравствени. За книгите на френски език нови отдели са география и медицина.

Поради малкия си брой книгите на немски, латински, италиански и църковнославянски не са класирани по съдържание.

Общ за почти всички отдели остава разделът Смес. В него са поставени книги с най-различно съдържание, вероятно такива, които били по-трудни за класиране. Много вероятно е този раздел да е служил да поема новите постъпления, които било трудно да се вметят в останалите части, защото каталогът бил вече изработен.

Интересно е да се види и какво било качеството на класирането. Общо взето, значителна част от книгите са разпределени правилно по съдържание. Но има случаи на доста груби грешки при класирането. Така към отдел история са огнесени много книги от областта на религията само защото в заглавията им фигурира думата „история“: „Пятдесет и две св. истории от Ветхий завет“, ч. I—II (1825), „Кратка свещена история и кратък катихизис (1843)“, „Кратка св. история ветхаго и новаго завета от С. Илиевича (1843)“ и др.

Неправилно са отнесени към отдел словесност, включващ художествена литература, народно творчество, реторика и литературна критика, и книги от областта на езикознанието: „Изследование значения построения и развития слова человеческого“, „О языке церковно-славянском, его начале и образователях и исторических судьбах“ и др.

Към отдел естествознание са отнесени книги от областта на медицината, селското стопанство, промишлеността: „Домашний лечебник“, „Практическое наставление во всех частях сельского хозяйства“, ч. 1—6, „Возделывание сиропа и сахара из свекловици“ и др.

Несполучливо класирани книги намираме и в други отдели на каталога.

Описанието на книгите и периодичните издания не се различава от описанието в каталога на училищната библиотека. Обикновено книгата е представена със заглавие, автор и година. Забелязва се стремеж към по-подробно описание. Често се посочва в колко части е съчинението. Понякога се дават сведения за поредността на изданието и името на преводача. И в каталога на Априловата библиотека се посочва броят на екземплярите, които библиотеката притежавала от дадено заглавие.

И в него също са записани портрети и два ръкописа.

УРЕДБА И ИЗПОЛЗУВАНЕ НА КНИЖОВНОТО ИМУЩЕСТВО

Как били уредени двете библиотеки? Съществувала ли някаква система в подреждането на книгите? По този въпрос могат да се направят само известни предположения.

С положителност знаем, че книгите били съхранявани в шкафове, в които най-вероятно е те да били събрани по езици съобразно със структурата на каталозите. В един или няколко шкафа в зависимост от количеството на книгите били събрани печатните произведения на един и същ език. Книгите на Априловата библиотека освен по езици били групирани и по съдържание, пак в съответствие на каталога.

Следователно нареждането на книгите в Габровската училищна библиотека ставало по два начина: езиково — за книгите на училищната библиотека, и езиково-систематично — за книгите на Априловата библиотека.

Проучването на Габровската училищна библиотека не ни даде възможност да установим лицата, които са работили в нея като библиотекари. Като имаме предвид историята на други училищни библиотеки, можем да предполагаме, че длъжността библиотекар била изпълнявана от определен учител. Много вероятно е през цялото време на 24-годишното си учителствуване библиотекар да е бил учителят Цвятко Недев. В кондиката за 1833—1864 г., в която са записани всички книги, изпратени в дар на Габровското училище, намираме такава бележка:

1861, юлия 2: „Сичките горепоменути книги са приемане и вардене чрез Д. Ц. Недюва.“

Макар в тази бележка да не се казва изрично, че даскал Цвятко бил и библиотекар на училищната библиотека, ние така именно трябва да тълкуваме думите „приемане и вардене“, защото между другото една от най-важните задачи на библиотекаря в миналото била да приема новите книги и се грижи за опазването им. Към това трябва да се прибавят и сведенията, които Петко Славейков дава в предговора на книгата си за полезната обществена дейност на учителя Цвятко Недев Семерджиев. Благодарение на него били запазени всички отчетни училищни документи. Той умее да ги „пастри и къта“ може би защото в библиотеката се съхранявала и цялата училищна архива и длъжността му на библиотекар го задължавала да се грижи не само за книгите, но и за архивните документи.

А вероятно Цвятко Недев е изпълнявал длъжността на библиотекар покрай задълженията си на деловодител и секретар на габровското училищно настоятелство и с библиотеката той ще да се е занимавал между своята писарска и архиварска работа.¹

Що се отнася до кръга на читателите, които обслужвала Габровската училищна библиотека, вече имаме възможност да изясним, че тя се отличавала значително от съвременните училищни библиотеки. Макар и да е била уредена към Габровското училище и да се е смятала за част от неговото имущество, библиотеката се превърнала в

¹ На стр. 51 от книгата си Петко Славейков съобщава, че когато в 1862 г. Цвятко Недев бил уволнен като учител, той останал само като писар: „с явно условие да си остане уж само като писар на училищните работи. . .“ От това оставаме с впечатление, че и преди той е бил едновременно и писар, и учител.

обществена, достъпна за всички жители на Габрово. Поради изтъкнатите причини книгите ѝ не се изнасяли вън от сградата на училището, а се четели на място, може би в пригодена за целта читалня.

Габровската училищна библиотека не притежавала особено богат и достатъчно добре комплектуван фонд, за да задоволи нуждите на населението. Значителен процент от българските печатни издания изобщо не влязъл в състава ѝ. Особено зле била комплектувана библиотеката с българските периодични издания. Но всичко това не намалява нейното значение на първа училищна библиотека в страната и първа българска обществена библиотека. Тя подпомагала учителите в преподавателската им работа, доставяла на учениците необходимата им учебна литература, а на гражданството — полезно и приятно четиво.

В бурния кипеж на възродителната епоха Габровската училищна библиотека станала огнище за просвета и култура, чиито искри се пръснали по цялата страна.

ГАБРОВСКАЯ ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА В ЭПОХЕ БОЛГАРСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ (1835—1865)

Ст. асист. Елена Кирова

Резюме

Каждый образованный болгарин хорошо понимает огромное значение первой светской болгарской школы в Габрове. Как известно, она была открыта в 1835 г.

Однако немногие знают, что в школе была организована и большая библиотека. Это первая школьная библиотека в Болгарии. О ней известно очень мало. Для исследователей болгарской литературы и культуры чрезвычайно интересно знать сколько томов имела эта библиотека, как распределялись они по отраслям знаний, как пополнялась литературой, вооружала ли библиотека учащихся систематическими знаниями и т. д.

Из-за отсутствия публикаций, для написания работы, автор использовал прежде всего архив болгарского возрождения, находящейся в Национальной библиотеке имени В. Коларова.

Архивные источники дают нам сравнительно полное представление о размере библиотечного фонда, об устройстве и об организации библиотеки.

Габровская школьная библиотека была создана в первые годы после открытия школы. Первоначально создалась маленькая коллекция учебников и учебных пособий. Эта коллекция уже в 1840 г. превратилась в библиотеку. Об этом есть указание в первом библиотечном каталоге. Габровская школьная библиотека увеличивала свой книжный фонд путем дарований, так что в 1865 г. в нем было 3310 т. книг и периодических изданий.

Библиотека имела два каталога: каталог школьной библиотеки и каталог личной библиотеки В. Э. Априлова.

Книги сохранялись в библиотечных шкафах. Они раскладывались по языковым группам.

Габровская школьная библиотека отличалась от современной школьной библиотеки своей доступностью не только для учеников и учителей школы, но и для каждого жителя города. Таким образом, она была первая публичная болгарская библиотека.

То же самое получилось и с остальными школьными библиотеками в эпоху турецкого рабства.

DIE ERSTE BULGARISCHE SCHULBIBLIOTHEK VON GABROVO IN
DEM ZEITALTER DES RENAISSANCE
(1835—1865)

Elena Kirova

Zusammenfassung

Jeder gebildete Bulgare kennt gut die grosse Bedeutung der ersten bulgarischen Schule von Gabrovo, die im Jahre 1835 gegründet wurde.

Wenige aber wissen, daß diese Schule auch eine Bibliothek besass. Das ist die erste bulgarische Schulbibliothek, welche für jeden Bewohner der Stadt zugänglich war. Die Geschichte der Schulbibliothek von Gabrovo ist nicht erforscht. Für die bulgarische Kultur und Literaturgeschichte aber sind sehr interessant die Fragen, wieviel Bände in dieser Bibliothek vorhanden waren, wie die Bibliotheksbücher in den einzelnen Gebieten der Wissenschaft klassifiziert wurden, in welchem Alter die Leser der Bibliothek waren.

Diese Untersuchung beabsichtigt diese und andere Probleme, die mit der Tätigkeit der ersten bulgarischen Schulbibliothek in Gabrovo verbunden sind, zu lösen.

Es gibt keine Publikationen über die Geschichte der Schulbibliothek in Gabrovo. Darum sind die Erforschungen nur in Archivssammlungen gemacht. Als Ergebnis der ausgeführten Arbeiten haben wir jetzt eine ungefähr volle Vorstellung von der Grösse der Büchersammlung, Ordnung und Verwaltung der Bibliothek.

Die Schulbibliothek in Gabrovo entstand in den ersten Jahren unmittelbar nachdem die Schule eröffnet wurde. Von ihrer Entstehung im Jahre 1840 liegt ein Dokument vor. In den folgenden Jahren entwickelte sich die Bibliothek ausserordentlich auf dem Wege der Geschenke, so dass im Jahre 1865 die Büchersammlung der Schulbibliothek auf 3310 Bd. Bücher und Zeitschriften erwuchs.

Die Schulbibliothek besass zwei Kataloge: der Schulbibliothek und der Bibliothek von V. E. Aprilov. Die Bibliotheksbücher waren in Bücherschränken bewahrt, in denen sie vielleicht nach den Sprachen geordnet waren.

Die Bibliothek pflegte nicht die Bücher zum häuslichen Lesen auszuliehen. Ihre Leser waren Schüler, Lehrer und alle gebildeten Stadtbewohner.

So erwuchs die Schulbibliothek von Gabrovo als erste bulgarische öffentliche Bibliothek.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	3
Организация и уредба на Габровското училище	7
Основаване на Габровската училищна библиотека	11
Библиотечен фонд. Комплектуване	15
Състав на фонда	22
Библиотеката на В. Е. Априлов	39
Обработка на книжовното имущество	45
Инвентриране	45
Библиотечни каталози	47
Уредба и използване на книжовното имущество	51
Резюме на руски ез.	54
Резюме на немски ез.	55